

Standeisky Éva

AZ ÍRÓPEREK ELŐKÉSZÍTÉSE

A letartóztatástól a vádemelésig*

S kin égett egy égboltnyi láng,
az lesz a legvakabb szilánk,
s még azt se tudja: mért?
(Nemes Nagy Ágnes: Bűn)

„Az a rendőrség a normális, amely
mindenkit le akar tartóztatni.”
(Kádár János, 1957. II. 26.)

BEVEZETŐ

A forradalmat követő megtorlási hullám 1956 decemberében, 1957 januárjában érte el az írókat, újságírókat. A rendőrségi őrizetbe vettek csaknem egy évet töltöttek vizsgálati fogságban. A hatalom nem tudta eldönteni, hogy milyen konkrét vádakkal és milyen csoportosításban állíttassa őket bíróság elé. A belügyi vizsgálószerveknek a politika változásaihoz kellett igazodniuk, amelyek mindenekelőtt a Nagy Imre és társai-per előkészületeit befolyásolták. Nehézséget jelentett számukra az is, hogy az „ellenforradalom eszmei előkészítésében” olyanoknak is szerepe volt, akiknek letartóztatását az MSZMP vezetői politikai megfontolásokból elleneztek. A tanulmány az írók elleni eljárás elemzésén túl kísérletet tesz a megtorlás mechanizmusának bemutatására, a pártvezetés és a belügyi szervek közötti együttműködés feltárására, valamint figyelemmel kíséri a döntéshozatalban a tudatosság és a véletlen, az ésszerűség és az ésszerűtlenség megnyilvánulásait.

A szövegben számos ismertebb és kevésbé ismert név fordul elő. Valamennyiük bemutatása az adott keretek között nem lehetséges. A lefogott írók jellemzésére egyik tanúkihallgatásra beidézett társuk korabeli szavait idézem. A jegyzőkönyvrészlet, ahonnan az idézet való, egy író és egy kihallgatótiszt párbeszédét rögzíti. Az író, Képes Gézát többször is beidéztek a politikai rendőrségre: a lefogott íróktól szerettek volna adatokat kapni tőle. Képes mindent megtett annak érdekében, hogy mentse letartóztatott társait.

„Kérdés: Kérem, jellemezze a letartóztatásban lévő írókat!

Felelet: Déry Tibor. Azon kívül, hogy nagy írói tehetség, igen művelt ember. A magyar nyelv szerelmese, állandóan mélyítette, finomította (és remélhetőleg, most is azt teszi) magyar írói nyelvét, ugyanúgy, mint Kosztolányi Dezső tette. Saját magával szemben mindig igényes, a mércét magasra teszi, szigorú kritikusa saját műveinek. Voltaképp az egyetlen munkásregény szerzője: Köpe Bálint, a Felelet hőse, felejthetetlen munkásalak. Újabb műveiben a szocialista humanizmus olyan erővel és melegséggel nyilatkozik meg, mint egyetlen más magyar író műveiben sem. Déry valahányszor politikai vonatkozásban

* Az írók és a hatalom (1956–1958) című készülő monográfia része.

fölszólal, elragadja őt az írói, sőt költői hév. Az ilyen megnyilatkozásainak fő hibája a metaforák, a költői képek hajszolása, amik olyan irányba ragadják el és olyan hatást váltanak ki a hallgatóságból, amelyet ő maga sem kívánt. Ilyen például a Petőfi köri felszólalásának hírhedtté vált költői képe: »elől jönnek a sánta lovak, utánuk a sánta szamarak.« Ezt egyesek úgy magyarázzák, hogy Déry ilyen perspektívát tárt a nép elé – holott ő nyilván nem valóságos helyzetet akar ezzel jellemezni, hanem az esetleges veszélyekre figyelmeztetni. Ugyanígy, véleményem szerint lehetetlen az, amiben próbálják elmarasztalni, hogy december 1-je után – vagy akár előtte is – felszólalásában a sztrájk folytatása mellett foglalt volna állást – hiszen az Írószövetség december 1-i nyilatkozata részben az ő kezdeményezésére született meg, és ebben az élet megindulását sürgettük.

Zelk Zoltán költő, akinek művészete az utóbbi években érte el a pátoszmentes egyszerűséget, és ez a leegyszerűsödött költészet mindig emberi mélységeket tár fel. Szív-ember, – az emberi kapcsolatokban meleg szeretet és társai értékeinek megbecsülése jellemzi – a vitákban pedig mindig szenvedélyesség.

Háy Gyula. Higgadt észember. Erős szatirikus tehetség, ami szintén sok félreértést, félremagyarázást okozhat az ő szerepének megítélésében. Az elnökség ülésein és küldött-ségeknél sokszor tapasztaltuk józan megfontoltságának jótékony hatását.

Fekete Gyula. Tehetséges fiatal író. Fiatal kora ellenére bonyolult ügyekben is könnyen tájékozódik, kemény, tisztult logikája segíti ehhez. Köztudomású róla, hogy 23-án este, amikor a vörös csillagokat kezdték eltávolítani, ez ellen hangosan, keményen kikelt, ezt kiáltván: »Ne bántsák, ez a mi csillagunk!«

Lakatos István. Mint költő, a klasszikus hagyományok neveltje és híve, költői magatartását befeléfordulás jellemezte. Igen művelt és tehetséges, magatartásában, műveiben, kijelentéseiben mindig haladó szellemű emberként és művészként nyilatkozott meg.

Tardos Tibor. Nagy műveltségű, kutató, kereső ember, egyike azoknak az íróknak, akik publicisztikával is hathatósan támogatták a szocialista építőmunkát. Meggyőződése a szocializmus.

Molnár Zoltán. Tehetséges, erőteljes prózaíró, aki sok politikai tapasztalattal rendelkezik, és ezeket a tapasztalatokat a szövetségi munkában érvényesítette. Keménykötésű egyéniség, sokszor faragatlan, de mindig őszinte.

Varga Domokos. Rádióbeli cikkeivel és egész működésével sokat használt, sok hívet szerzett a szocializmusnak a parasztság között. Ő írta az első irodalmi értékű riportkönyvet az új Magyarország tájairól. Mindenki úgy ismeri, mint a jó ember típusát, aki tele van az ember iránti szeretettel, az emberiség sorsa iránti bizalommal és bizakodással.”¹

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL). XX-5-h. Déry és társai pere. Operatív iratok (továbbiakban: Déry és tsi. Op.) 55. doboz, 7. kötet, 219–220. pp. Képes Géza 1957. június 8-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből. Képes Géza (1909–1989), költő, műfordító. 1945 után tanár az Eötvös Collegiumban, majd a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának vezetője, 1954–1955-ben a Magvető Könyvkiadó szervezője, majd igazgatója. 1956-ban az Írószövetség külügyi titkára. Tagja annak az írószövetségi küldöttségnek, amely 1956. december 4-én India szovjetunióbeli és egyben magyarországi nagykövetségénél járt, hogy India közbenjárását kérje Magyarország számára. 1957-től kutató az MTA Irodalomtudományi Intézetében.

„A NAGY BEGYŰJTÉS”

Azon a napon – 1957. január 19-én –, amelynek éjszakáján a majdani többszereplős két íróper vádlottjainak többségét letartóztatták, Erdei Sándort, a Magyar Írók Szövetségének főtítkárárt kihallgatásra rendelték a Gyorskocsi utcába: a Belügyminisztérium nyomozó szervei politikai perekhez gyűjtötték a terhelő adatokat.

Januárban került az Írószövetség a hatalom figyelmének középpontjába. Az Írószövetség működésének felfüggesztése, lapjai munkatársainak elbocsátása volt az első lépés. Az ürügy, amelyre a beidézések és a letartóztatások alkalmával hivatkoztak, az Írószövetség december 28-i taggyűlése volt. Ezen az ülésen fogadták el az írók a Gond és hitvallás című nyilatkozatot, amelyet a Szövetség vezetői előzetesen eljuttattak az MSZMP központjába. A hatalom képviselői számára ezzel telt be a pohár: elérkezettnek látták az időt, hogy lesújtsanak a be nem hódolókra.

Erdei Sándor kihallgatói előtt nyomatékosan leszögezte: „Mint ahogy mondtam, a nyilatkozatunk az írók erkölcsi és szellemi magatartását fogalmazza meg. A megtörtént eseményekről a nyilatkozat olyan álláspontot rögzít, amely nem egyezik a kormány véleményével. Ebből az ellentétes véleményből azonban mi nem akarunk politikai ellenállást szervezni. Az írói munkában azonban a nyilatkozat megállapításait továbbra is kötelezőnek tartjuk magunkra nézve, mint erkölcsi és szellemi magatartást.”²

Kijelentette, hogy az írók továbbra is az 1956. szeptemberi közgyűlésen titkosan választott, s a forradalom alatt nyílt szavazással 31 főre bővített elnökség döntéseiben bíznak, amely testület „fontosnak tartja a kormánysszervekkel folytatott, ill. folytatandó tárgyalásokat”.³

Az írók szubjektíven ítélték meg az erőviszonyokat. Úgy vélték, a kormány még mindig annyira gyenge, hogy nem zárkozhat el a kompromisszumok elől. Holott január elején már nyilvánvaló volt, hogy a kormány már nincs ráutalva a fárasztó megegyezésekre: akarátának adminisztratív úton, erőszakkal is érvényt tud szerezni. Az erőfölény érzése bosszúvággal párosult. A hatalom elérkezettnek látta az időt arra, hogy „az ellenforradalom eszmei előkészítőit” is felelősségre vonja.

Mialatt Erdei Sándort kihallgatták a rendőrségen, Kuczka Péter a lakásán kereste őt. Mivel nem találta, beugrott egy pillanatra a szomszédba Tardos Tiborhoz: „Még egy pohár pálinkát sem akart elfogadni – emlékezett vissza kihallgatása során a jelenetre Tardos –, annyira sietett. Azt kérdezte mi újság Erdei Sándorral? Azt válaszoltam, amit tudtam, hogy előző nap a politikai rendőrségen kihallgatáson volt, hogy ott rendkívül szívélyesen és kulturáltan beszéltek vele. Elmondtam, hogy említette Erdei, hogy róla, Kuczkaról is volt szó abban az értelemben, hogy a nyomozó megkérdezte, hogy miért éppen a kommunista költők, mint Zelk, Kuczka és a többiek vannak a legnagyobb ellenzékben? Kérdezte, hogy még mit tudok. Mondottam, hogy csak annyit, hogy a Parasztszövetségről kérdezték Erdeit, és arról, ki írta a *Gond és hitvallás*-t. Ezután Kuczka eltávozott. Ez letartóztatásom napján történt.”⁴

² Déry és tsi. Op. 55. d. 7. k.

³ Uo.

⁴ Déry és tsi. Vizsg. 68. d. 3. k. 265. p.

Erdei Sándor évtizedekkel később így emlékezett vissza e nap éjszakájára. „...úgy éjfél körül: csöngetnek. Megyek, kinyitom az ajtót, látom: két rendőr, meg két polgári ruhás. Na, megyünk akkor befelé! – s már nyúltam is a kabátom után. Akkor az egyik megszólal:

- Ez a Tardosék lakása?
- Nem – mondom. – Ez nem a Tardoséké, ez az enyém.
- Hát akkor hol lakik Tardos?
- Hát – mondom – itt szemben.

Ugye nem tagadhattam le, hogy ő a szomszédom, úgylis megtalálják! Na akkor át oda! Engem otthagytak, átmentek Tardosékhoz, aztán meg nem sokkal később áthívtak engem is oda, hogy tanú legyek a házkutatásnál.”⁵

Ezen az éjszakán tartóztattak le több író: Háy Gyulát, Lengyel Balázst, Zelk Zoltánt és Varga Domokost,⁶ az újságírók közül pedig Novobáczky Sándort és Lócsei Pált. (Fekete Gyula, Gimes Miklós és Molnár Zoltán már korábban vizsgálati fogságba került. A Magyarországon tartózkodó szovjet pártvezetők: Malenkov, Szuszlov és Arisztov november 22-én jelentették az SZKP Központi Bizottságának, hogy letartóztatták a „felkelés kiemelkedő ideológiai vezetőjét, Gimesi [sic!] Miklós újságírót”.⁷

Zelk Zoltánhoz este fél tizenegykor csengettek be a rendőrök. A házkutatást éjjel negyed háromkor fejezték be. Lefoglalták a lakásban talált iratokat: verseket, leveleket, igazolványokat, röpiratokat, újságokat. A dolgozószoba kályhájában is kutattak: egy röpiratot és két, géppel írt, félig szétépett papírt találtak. A lefoglalt anyagok rendezéséről csak fél év elteltével készült jegyzőkönyv. Kisebbit hányadukat visszaadták Zelk hozzátartozóinak.⁸

Tardos Tibor lefoglalt tárgyainak egy részét megsemmisítették (a forradalom alatt megjelent újságokat, 17 filmkockát, leveleket, 8 jegyzetömböt, 7 zsebnaptárt, egy csomag indigót, a „Ki hisz igazán a termelőszövetkezetekben?” című írás kefelevonátát), másik részét „lefoglalták” (kézzel írott feljegyzéseket, Petőfi körí felszólalását, „reakciós tartalmú leveleket”, röplapokat), egy további részét letétben helyezték el (pl. párttagsági igazolványt, egy csomag szerződést, feleségével kapcsolatos „anyagokat”).⁹

⁵ Többé nem hazudunk. Beszélő-beszélgetés Erdei Sándorral. *Beszélő* 17. szám. In: *Beszélő Összkiadás*, Szerk. Havas Fanny, AB-Beszélő Kiadó, Bp., 1992. II. kötet. (Továbbiakban: *Beszélő* 17.) 459. p. Az interjút Csalog Zsolt készítette 1982-ben.

⁶ Varga Domokost letartóztatása napján egy férfi és egy nő kereste. Mivel nem találták otthon, a magukkal hozott zárt borítékot feleségének adták át. A borítékban 500 forint, valamint egy kísérlőlevél volt, mely szerint segítségként kapja a pénzt. Varga D. és tsi. Vizsg. 69. d. 1. k. Varga D. első, január 20-i kih. jzk. Kih.: Kerezi Sándor r.ny.szds. A pártvezetők között akadt, aki már korábban menteni próbálta őt. Szirmai István, akit Kádárék arra kértek fel, hogy legfelsőbb szinten irányítsa a párt agitációs és propaganda ügyeit, megkísérelte elhárítani az egyik író fenyegető veszélyt: Kádár néhány író is elítélő beszédéből kihúzta Varga Domokos nevét. Megtehetette, hiszen ő volt ekkor a legfőbb cenzor. Kádár egyik november végi beszédében volt egy olyan rész, olvashatjuk az egyik belügyi iratban, „amelyben a Minisztertanács elnöke arról beszélt, hogy egyes írók, újságírók kijárnak üzemekbe és bujtogatják a munkásokat. Név szerint megemlítette a beszéd Gimes Miklós, Sándor András és Varga Domokos nevét. Varga nevét azonban az eredeti szövegből Szirmai István, a Tájékoztatói Hivatal vezetője kihúzatta, mondván, hogy őt rendes embernek ismeri.” (Déry és tsi. Op. 56. d. 11. k. Tardos András főoszt. vez. tanúkihallg. jzk.) Örkény István szerint Kádár 1956. november 27-i, keddi rádióbeszédében „Gimest és Sándor A.-t szidta.” (Noteszlapok 1956-ból. Holmi, 1991. 10. sz. 1362. p.)

⁷ *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából.* Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta V. Szereda és A. Sztikalín. Móra Ferenc Könyvkiadó. Bp., Zenit Könyvek (A továbbiakban: *Hiányzó lapok...*) 168. p. A jelentők értesülése téves: Gimes Miklóst december 5-én tartóztatták le.

⁸ Déry és tsi. Vizsgálati iratok. 68. d. 2. k.

⁹ Déry és tsi. Vizsg. 68. d. 2. k. 239–240. pp. 1957. aug. 13-i jzk. Tardos Tibor házkutatási anyagának rendezéséről.

Nehéz lenne ésszerű magyarázatot adni arra, hogy miért éppen erre a hét íróra, újságíróra esett a politikai nyomozó szervek választása. Nem állnak rendelkezésünkre olyan dokumentumok, amelyek alapján biztonsággal következtetni lehetne a letartóztatások valós okaira. Feltételezhető, hogy a véletlen is szerepet játszhatott a döntésekben – Lengyel Balázs esetében egészen bizonyosan¹⁰ –, hiszen ekkor még csak körvonalazódott az a prekoncepció, amelynek alapján hónapokkal később bíróság elé állították a lefogott írókat. Másoknál volt ok. Háy Gyula például a pártfunkcionáriusok önértetét sértő október 23-a előtti cikke (Miért nem szeretem... [Kucsera elvtársat]) és november 4-i segítségkérő rádiófelhívása miatt került a Gyorskocsi utcába.

Arra is akadt példa, hogy az őrizetbe vettek elengedték. Tamási Lajos például Kállai Gyula közbenjárására egy-két nap után már szabad volt, Lengyel Balázsnak viszont hat hetet kellett vizsgálati fogságban töltenie.

Voltak, akik forradalom alatti és utáni tevékenységük alapján szinte biztosra vették, hogy letartóztatják őket, mégsem kerültek börtönbe. Tamási Áron, az Írószövetség alelnöke, a *Gond és hitvallás* szerzője, valamint Erdei Sándor, az Írószövetség főtitkára közéjük tartozott. „Én azt hiszem – emlékezett vissza Erdei Sándor –, hogy engem végül is csak azért nem tartóztattak le, mert a bátyámat erősen kapacitálták, hogy vegyen részt a kormányban. Hónapokig agitálták... végül is én biztosra veszem, hogy engem csak azért nem tartóztattak le, mert nem akarták ezzel is az esélyét rontani annak, hogy Erdei Ferencet megnyerjék maguknak.”¹¹

A forradalom mellett november 4-e után is kiálló Déry Tibort „csak” áprilisban tartóztatták le, pedig már január 10-én, több mint egy héttel a „nagy begyűjtés” előtt elrendelték ellene a nyomozást a legsúlyosabb büntett – az államrend megdöntésére irányuló mozgalom szervezése – elkövetésének gyanújára hivatkozva: „Déry Tibort súlyos felelősség terheli azért, hogy Magyarországon 1956 októberében fegyveres felkelés kezdődött, ill. ellenforradalom fejlődött ki.”¹² (Déryt egyébként már 1956 tavasza óta, sőt, lehetséges, hogy már 1955 végi pártfegyelmije óta figyelték: egy 1956 áprilisában kelt hálózati jelentésből következtetünk erre.)¹³

¹⁰ Nincs kizárva, hogy Lengyel Balázst Lengyel Rezsővel, az Írószövetség gondnokával tévesztették össze, akinek rendszerellenes magatartásáról egy adminisztrátor a következőket vallotta a rendőrségen: „Megjegyzései között ilyenek voltak: »Mit akar a csibész Kádár, a munkások nincsenek mellette, ki választotta őt meg miniszterelnöknek?« Marosánra vonatkozóan: »Az a részeges péklegény ne álljon ki és ne szónokoljon!« Lengyel... elmondotta, hogy az ávosok, akik az Írószövetségben január 17-én jártak, onnan ellopták az összes töltőtollakat (sic!), csipketerítőket, függönyöket, a vöröskeresztes csomagokból kiszedték a kávé, teát, 4 kg paprikát, és az utcán összegyűjtött pénzből, melyet Árvai János kezelt, 10 000 forintot loptak el.” Az Írószövetség titkárnője hasonló szellemben nyilatkozott. Szerinte Lengyel Rezső sok esetben rágalmazta a kormány tagjait, Kádárt a magyar nép árulójának, Marosánt csibésznek nevezte, őt pedig lesztaínoztatta. Amikor a kormánybiztos átvette az Írószövetséget, a megjelent személyeket Lengyel Rezső szerinte ávosoknak titulálta, s azzal vádolta őket, hogy lepedőket, csipketerítőket és egy hatszemélyes herendi teáskészletet elvittek. Ezek a tárgyak valóban eltűntek, mondotta a rendőrségen a titkárnő. Varga D. és tsi. Vizsg. 65. d. 1. k. 1957. febr. 11-i kih. jzk. és Belügyminisztérium Történeti Irattár (továbbiakban: BMTI) V-150 393/8 1957. febr. 15-i tanúvall. jzk. Az adminisztrátor Fekete Gyula szerint „Tamás Aladár ott maradt titkárnője volt, akit mindenki az ÁVH beépített emberének tartott”.

¹¹ *Beszélő* 17. 459. p.

¹² Déry és tsi. Vizsg. 68. d. 1. k. 5. p.

¹³ BMTI, V-150 393/6.

Déry január elején nyilatkozott egy baloldali olasz lapnak. Az író a forradalom jelentőségét méltatta, a Kádár-kormány bírálásától azonban tartózkodott. Arra a kérdésre, hogyan értékeli a magyarországi helyzetet, így válaszolt: „Nem vagyok politikai ember, hanem író vagyok, és egy ilyen kérdésre való kimerítő válasz a politikai területen nagyobb jártasságot követelne meg, mint amilyennel én rendelkezem. Az, amit én és a barátaim tettünk tisztán politikai területen, az volt, amit kezdeményeztünk mesterségünk szabadságának megvédése érdekében. És, védve hivatásunkat, ahhoz az eredményhez érkeztünk el, hogy az a politikai módszer, amely bennünket elnyomott, velünk együtt elnyomta az egész országot. Mindennek közös volt a forrása, és, miközben védelmeztük az erkölcs szabadságát, megvédtük magát a szabadságot.”¹⁴

Íróársai letartóztatása után Déry szorongva várhatta, hogy őrá mikor kerül sor. A január 19-i letartóztatásokról január 26-án jelent meg hivatalos közlemény. Másnapi a dátum azon az írók letartóztatása ellen tiltakozó *Emlékeztetőn*, amely Déry lefoglalt iratai között található. A feltehetően széles körű aláírásgyűjtésre és megjelentetésre szánt tiltakozás sorsáról nem tudunk. Szövege a következő:

„Nemcsak az írók és újságírók, hanem az egész magyar értelmiség megrendüléssel és riadalommal értesült Zelk Zoltán, Háy Gyula és társainak 1957. január 19-i letartóztatásáról. Tisztában vagyunk azzal, hogy az írói hivatás nem biztosít büntetlenséget senkinek, aki vét az állam törvényei ellen. Mégis – az összes körülmények figyelembevételével – azt kell kérnünk, biztosítsák az a lehetőség, hogy a letartóztatott írók és újságírók a lehető legrövidebb időn belül szabadlábban, vagy legfeljebb házi őrizetben védekezhessenek.

A letartóztatott írók és újságírók kommunisták (pl. Háy 1919 óta, Zelk 1928 óta volt tagja a Pártnak). Szabadlábba helyezésük esetén nem kell tartani a szökés veszélyétől. Magyar írók, akik csak itt tudnak és akarnak dolgozni. Véleményünk szerint – bár a vádpontokat nem ismerhetjük – a velük szemben kiszabható büntetés nem lehet olyan súlyos, hogy ez őket a szökésre ösztönöznél. Letartóztatott társaink a magyar szellemi élet vezetői voltak – helyes vagy helytelen utakon, de mindenképpen a magyar dolgozó nép javát akarták, és semmi esetre sem akarnak kibújni a felelősségre vonás alól.

Meg kell említenünk, hogy valamennyien családosak, pl. Háy Gyulának, aki maga súlyosan asztmás, van egy hétéves, erősen visszamaradt súlyos beteg gyermeke, a szívbeteg Zelk Zoltánnak felesége jelenleg gyomorvérzéssel fekszik a III. Belgyógyászati Klinikán, Tardos Tibor felesége 8. hónapos állapotos, Varga Domokosnak 6, Novobáczky Sándornak két gyermeke van, Lócseinek egy gyermeke és beteg felesége van.

Míndezen körülmények arra utalnak, hogy szökésüktől nem kell tartani. Egyébként ezért teljes erkölcsi súlyunkkal és felelősségünkkel szavatolunk.

A magyar vezető értelmiség legfontosabb törekvése, hogy tisztázdják a zavar, hogy meggyorsítsuk azt a megbékélési folyamatot, ami a további produktív munkánk alapja lehet. Ehhez meg kell szüntetni a riadalom okát, biztosítani kell letartóztatott társaink részére, hogy szabadlábban védekezhessenek.”¹⁵

Az Írószövetség felfüggesztését, ill. az írók letartóztatását követő hetekben sajtótámadás indult a megbénított „ellenség” ellen. Ehhez az alaphangot Kádár Jánosnak az MSZMP

¹⁴ Luigi Fossati: Interjú Déry Tiborral, az egyik legnagyobb magyar íróval. *Avanti*, 1957. jan. 16. Az idézett szöveg a BM fordítójától származik.

¹⁵ Déry és tsi. Op. 56. d. 9. k. 139–140. pp.

XXI. kerületi aktívaértekezletén elmondott beszéde adta meg, amelyben a forradalmi munkás-paraszt kormány elnöke igen élesen bírálta az értelmiséget és az „összeesküvőket” szemben a „proletárdiktatúra fegyverével” fenyegetőzött.¹⁶

Az MSZMP központi napilapjában Déry Tibort is pellengérré állították. Az első támadó cikk megjelenésekor az író még tollat ragadott, és igyekezett megvédeni magát. Különösen az rémisztette meg, hogy a Népszabadság együtt emlegette őt az akkor már külföldön Kádár ellen nyilatkozó Aczél Tamással. „A cikk megállapítása téves. A valóság az – írja Déry a szerkesztőségnek küldött levelében –, hogy sem Aczéllal, sem Nagy Tamással, sem Nagy Sándorral, sem külön-külön az egyikkel vagy a másikkal, sem együttesen semmiféle hivatalos küldöttségben vagy magánjellegű eljárásban sem a Parlamentben, sem másutt soha nem jártam.”¹⁷

A február eleji sajtókampány elsősorban az Írószövetséget vette célba, de egyes írókat – köztük letartóztatottakat is, letartóztatásuk tényének említése nélkül – a Népszabadság név szerint is támadott. Az egyik cikk mindenáron azt akarta bebizonyítani, hogy az Írószövetség valójában nem is írói szervezet, hanem ellenséges politikai csoportosulás. Szerzője szerint az Írószövetség elnökségére is vonatkozik a forradalmi bizottságokat betöltő rendelet.¹⁸

Egy másik cikk szinte már vádirat jellegű: az Írószövetség „...október 23-a után az ellenforradalom pozícióira csúszott.” Az írókat „csak a baloldali vesztély elleni harc” foglalkoztatta. „Szem elől tévesztették, hogy hazánkban még osztályharc van”, „az erkölcs és igazságosság elvont fogalmi nem lehetnek az osztályharcos marxisták jelszavai”. „Még elevenen élnek a fejekben a polgári, kispolgári, nacionalista és faji nézetek, illúziók is. A kapitalizmusnak ezeket az erőit táplálja és ösztönzi, szervezi és segíti a nemzetközi imperializmus.” A cikk Déry mellett név szerint említi Pálóczi Horváth Györgyöt, Erdei Sándort, Novobáczky Sándort, Háyt Gyulát. Sorsukról nem tesz említést: az első ekkor már Londonban volt, Novobáczkyt és Háyt letartóztatták. Az egyik bekezdésben, egymás mellé kerülnek a majdani íróper vádlottjai: „Abban a szövetségben, amelyben az írók többsége összefogott a »sztálinizmus« és a »rákosizmus« ellen, eltűnt minden különbség a jobboldali, polgári restaurációra törő, vagy az ilyen restaurációval könnyű szívvel kiegyező Aczélok, Ignatusok, Gimesek és a szocializmus őszinte hívei között. A hangot és a »vonalat« egyre inkább az előbbieket és a politikai arcukat tekintve, tőlük alig különböző kispolgári, anarchista, destruktív Déry, Háyt, Zelk és mások adták.”¹⁹

Sándor András író²⁰ és Erdős Péter újságíró is őrizetbe akarták venni január 19-én, de nem találták őket otthon. Sándor András letartóztatásában szerepet játszhatott, hogy Kádár János kétszer is elítélően említette őt (és Gimes Miklóst): az egyik november végi

¹⁶ *Népszabadság*, 1957. jan. 31. 3. p.

¹⁷ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 72. p. A levél kelte: 1957. febr. 5. Nem tudjuk, hogy a levél eljutott-e a címzetthez, a *Népszabadság* mindenesetre nem közölte.

¹⁸ Pesti G. László: Írók szövetsége, ahol az irodalom kérdései már réges-rég háttérbe szorultak. *Népszabadság*, 1957. febr. 3.

¹⁹ Molnár Endre: Az Írószövetség politikai tevékenységéről. *Népszabadság*, 1957. febr. 10. 12. p.

²⁰ Sándor András 1956. november végén egyszer már letartóztatták. Valaki feljelentette, hogy átvételeket tart a pincében (!). Letartóztatása napjának délelőttjén Kállai Gyula még állást ajánlott neki a *Népszabadságnál*. Az őrizetbe vett író 1956. december végén került szabadlábra.

rádióbeszédében, valamint az MSZMP Központi Bizottságának december 2-i ülésén. Ez utóbbin „garázda uszítóknak”, „uszító, eszelős embereknek” nevezte őket.

„Sándor András író – olvasható a letartóztatásáról szóló jelentésben – a dunapentelei karhatalmi parancsnokság állította elő f. évi (1957) február 19-én, átiratuk szerint Apró Antal elvtárs személyes utasítására, és szállította fel Budapestre. Sándor András szerepelt az őrizetbe vett írók listáján, azonban akkor nem állították elő, mivel az operatív osztály tájékoztatása szerint illegálisba vonult.”²¹

Sándor András, bár többen is javasolták neki, hogy hagyja el az országot, itt maradt. Levonult az írók szigligeti alkotóházába, s várt. Letartóztatására így emlékezett vissza: „...kimentem a libapáskomra, délután volt, február 18-a vagy 20-a, ilyenformán volt. Nagyon meleg volt előzőleg. Egészen különleges meleg volt februárban... De jött egy hideghullám, és akkor nyári zivatarfelhők képződtek. És ahogy ott álltam a libapáskomon, egyszer csak megdördült az ég a Szentgyörgy-hegy fölött. Mondom, hogy no, itt a vég. Az Úristen közli velem, hogy most megyek... Este ott ülünk lent a társalgóban és beszélgetünk a műfordításról meg miről, egyszer csak nyílik az ajtó és belép egy hosszú, magas karhatalmista. Ráismerek: hát ez a Stefanik Pista. Ő az, akit én még EPOSZ-os koromban annak idején, mikor a Magvetőt szerkesztettem, felhoztam Békés megyéből, hogy menjen katonai főiskolára. Tiszt lett belőle. És mondom, most a Stefanik Pista jön értem. Mögötte meg a Grábics tűnik fel. Egy ronda zöldséges volt lent Pentelén, akkor karhatalmista. És odajön hozzám a Stefanik, lehajol és tiszteletteljes hangon azt mondja, hogy »Sándor elvtárs, a népköztársaság nevében letartóztatlak«... A Grábics hú-hú, olyan volt, mint a vaddisznó. Aztán mondom, amíg összepakolok, nézzétek meg az alkotóházat. A kastélyt. Azt mondja a Grábics: nézd, mit kaptak ezek a бүдösök – hát ezek az írók voltak, ezek a бүдösök... minden kocsmánál megálltunk... Olyan kedélyes volt ez az út egészen Kene-séig, ahol egy borzasztó dolog történt. Kenese után, nem, Fűzfő után kanyarodik az út Balatonkenese felé. És ott volt egy kis temető az út szélén. No most volt már bennünk egy csomó féldéci, ugye nyomás volt. És a temetőben volt egy feszület. Egy pléh-Krisztus. Megállnak. »Állj meg, huggyozni kell« – mondja a Grábics. Kiszállunk. Aztán fogja a géppisztolyt és felém fordul. Mi a fene, engem akar agyonlőni? Itt? Mondom, nem rossz gondolat, itt a temető. De nem engem, hanem azt mondja a Stefaniknak. »Na – azt mondja –, Pista te is. Nézd, lőjünk célba!« A feszületre. S mind a ketten elkezdtek a feszületre géppisztollyal... kilyuggatták. S akkor közben azt mondja ez a Grábics, hogy »Andriskám, lőjél te is!« Képzeld el, én a keresztre. Hát akkor aztán már teljesen kivoltam. »Micsoda – mondom –, ellenforradalmár kezébe fegyvert adni! Grábics elvtárs!« Úgy ordítottam rá, mintha én lennék a feljebbvalója. Na, erre aztán összerezzen, s akkor abbahagyták. Betették a géppisztolyt, s akkor egy jó ideig nem szóltunk semmit. Némán mentünk tovább. De hát az borzalmas volt. A feszületet lyuggatták ki.”²²

A Fő utcai Vizsgálati Osztályon Sándor András kihallgatójában Halustyik Mihályt ismerte fel. „Az meg fábiánsebestyéni EPOSZ-os”²³ volt valamikor – emlékezett vissza a

²¹ Déry és tsi. Op. 66. d. 30. k. Halustyik Mihály r.ny.szds. 1957. márc. 21-i jel.

²² Sándor András-interjú. Készítette Dancs Mária 1990-ben. Oral History Archivum, 237. sz. 84–85. pp.

²³ Egységes Parasztifjúság Országos Szövetsége: a MINSZ (Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) rétegszervezete 1948–1950 között.

hajdani rab. – Tehát viszontláttam azokat, akikkel valamikor együtt csináltuk a dolgokat. Azt mondja: Szervusz. Hát, mondom: Szervusz. Hát te hogy kerülsz ide? – kérdezi tőlem. Mondom, hogy: Ezt te jobban tudod, mint én, gondolom. Azt mondja: De jó csizmád van. Hát, mondom, megvan talán még a cédula, hogy vettem. Azt mondja: Azt nem mondtam én, hogy raboltad. És akkor így elbeszélgettünk...²⁴

Sándor András ügye rövidesen más vizsgálótiszthez került. Halustyik fentebb már idézett jelentésében mintha menteni próbálná volt mentorát: „A vádat [Dunapentelén nemzeti bizottságot szervezett, szerkesztette a helyi forradalmi lapot, majd a fővárosban a Nemzeti Segély létrehozásán fáradozott. – S. É.] bizonyítani nem lehetett. Ügyében helyszíni vizsgálatot folytattak le. Kihallgattak több személyt, de terhelő adat nem merült fel. Többen elmondották, hogy Sándort karrieristának, politikai kalandornak tartják... Ügyében a jelenleg folyó vizsgálat sem tudott terhelő adatot megállapítani. Letartóztatási határozata nincs [Ekkor már több mint egy hónapja ül börtönben! – S. É.], mivel nem áll rendelkezésre olyan terhelő adat, amelynek alapján el lehet készíteni.”²⁵

Lakatos István letartóztatása sehogy sem illik az előbbi láncolatba. Őt március 12-én vették őrizetbe, három nappal azután, hogy Lengyel Balázst kiengedték.²⁶ A költő komoly fejtörést okozott a belügy illetékeseinek. Szerintük mind a Petőfi Kör szervezéséért, mind a forradalom alatti tevékenységéért – november 2-án tagja lett az Írószövetség elnökségének, valamint munkatársa volt az Igazság című lapnak – felelősségre vonást érdemelt, ugyanakkor Lakatos, mint az egyetlen politikai csoportosuláshoz sem tartozó nem kommunista, kilógott a sorból, ezért, mint látni fogjuk, az ő ügyét végül is elkülönítették a többiekétől.

FOGSÁGBAN

„Jelentem – olvasható a lefogásokat követő napon kelt belügyi iratban –, az őrizetbe vett személyek általában nyugodtan vették tudomásul őrizetbe vételüket. Közülük Tardos Tibor író és Lócsei Pál újságíró tettek cinikus megjegyzéseket. Lócsei hangoztatta, hogy »igaz magyarnak tartja magát«, ezért veszik őrizetbe.”²⁷

A börtönbe kerültek egyéniségüknek, lelkiállapotuknak megfelelően reagáltak a természetellenes helyzetre.

„Én többé-kevésbé el voltam rá készülve – írja Varga Domokos –, hogy behoznak... Mindenre el voltam szánva, arra is, hogy verni fognak, bár akik előttem ideiglenesen benn voltak íróemberek (mint Boldizsár Iván, Tamási Lajos), azok nem panaszkodtak ilyesmiről. Azokban a hetekben azonban odakint is rohamosan élesedett a hang, s bennem

²⁴ Uo. 86–87. pp.

²⁵ Déry és tsi. 66. d. 30. k.

²⁶ A két esemény között volt, aki már akkor összefüggést sejtett. Lengyel Balázst ugyanis szabadulása napján felhívta egyik ismerőse, aki értesülvén a történetekről, így szólt bele a kagylóba: azt még megérteném, ha Lakatos Pistát tartóztatták volna le, hiszen ő nagyon aktív volt azokban a napokban. „A hülye... telefonja – írja Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs felesége –, aminek – valószínűleg – köszönhető Lakat letartóztatása.” Nemes Nagy Ágnes: Négyen – 1956-ban. In: *Újhold-Évkönyv* Bp., Magvető 1991/2. 304. p. és Lengyel Balázs-interjú. Készítette: Ständeisky Éva 1992-ben. Oral History Archivum, 438. sz.

²⁷ Déry és tsi. Op. 65.d 28. k. 143. p.

akkor még erősen éltek az elmúlt évekből eredő képzetek az ÁVH-ról, s egyes újabb keletű rémhírek is pl. a Jászai Mari téri pincékről.”²⁸

Értelmiségieket kiemelt politikai perekben valóban nem vertek, fenyítést azonban többször kilátásba helyeztek. Egy példa erre.

A szereplők: Molnár Zoltán letartóztatott és König Zoltán rendőrnymozó főhadnagy. A kérdés, amelyre a gyanúsítottnak felelnie kell: milyen szerepe volt az íróknak az ellenforradalom előkészítésében?

„*Felelet:* Nem tudok válaszolni.

Kérdés: Ön tagad és nem akar vallomást tenni. Ön mint író, mennyiben játszott szerepet az 1956. évi magyarországi ellenforradalom szellemi előkészítésében?

„*Felelet:* Hülyeség!

Kérdés: Ön szemtelenül viselkedik. Figyelmeztetem, hogy amennyiben viselkedését nem változtatja meg, fenyítésben fog részesülni. Ön tagad...”²⁹

Szokás volt az is, hogy a vallani nem akarókat feltartott kézzel, arccal a falnak fordítva várakoztatták. Sok múltott azon, hogy a foglyok melyik kihallgatóhoz kerültek: a tisztek között voltak emberségesebbek, de durvák, megalázóan gorombák is. Volt olyan kihallgatótiszts is, aki az éppen esedékes egyetemi vizsgájához kérte a fogoly segítségét.³⁰ A foglárók között akadt olyan is, aki beült a cellába az „író úrhoz” egy kis beszélgetésre, majd fülig vörösödve állt fel, amikor ezt rendőrtársa észrevette.³¹

A kihallgatások ekkor még nem kérdésekre lebontott forgatókönyv alapján folytak, hanem rutinszerűen: rövid életrajzot kértek a kihallgatottaktól, majd elmondatták velük, mit csináltak október 23-ától letartóztatásukig. (A szokványos kérdést: mit gondol, miért került ide? – fel sem tették, mert a letartóztatottak nem tartották büntetendő cselekménynek a forradalom alatti és utáni cselekedeteiket.)

Volt, aki azt hitte, rövid időn belül szabadul. „Őrizetbe vételem napján – írja Háy Gyula letartóztatása után két héttel – színházban voltam (Néphadsereg Színház, Antigone), utána pedig Hegedűs Géza írónál, a Magvető Könyvkiadó igazgatójánál, akivel történelmi drámáim sajtó alá rendezését beszéltem meg. Ha néhány napon belül szabadulok innen, a könyv elkészülhet még a könyvnapra... Éles tollú, kemény hangú író vagyok. Hiszek abban, hogy az igazság kimondása előbbre visz bennünket, a szocializmus, a nép boldogulása felé, az igazság elhallgatása pedig előbb-utóbb megbosszulja magát... Vitáim szakmai területről indultak, de mivel rossz funkcionáriusokkal való összeütközésre vezettek, át kellett térnem a közéleti erkölcs, főként a funkcionáriusi erkölcs bírálására is. Ez sok ellenséget szerzett nekem... Irtózom minden néven nevezendő bujkálástól, titkolózástól, illegalitástól... Törvényellenes cselekedetet nem tettem, illegális tevékenységről tudomásom sincs.”³²

Akadtak olyanok is, akik a Vizsgálati Osztályon papírra vetett írásaikban, vagy a kihallgatások során a Kádár-kormányt, vagy magát Kádár Jánost is bírálták. Az is elkép-

²⁸ Déry és tsi. Op. 67. d. 32. k. 13. p. 1957. febr. 28-án börtönben írt „saját kezű feljegyzés”.

²⁹ Déry és tsi. oper. ir. 58. d. 13. k. 1957. febr. 28.

³⁰ Lakatos István közlése.

³¹ Lengyel Balázs közlése. A szabályzat szigorúan tiltotta, hogy a foglárók a vizsgálati foglyokkal szóba elegyedjenek.

³² Déry és tsi. Op. 1. d. 2. k.

zelhető, hogy egyes volt ávéhás nyomozótisztek,³³ akik nemigen szívelték Kádárt, burkoltan biztatták is őket erre.

A december eleje óta fogva tartott, s így a letartóztatása utáni eseményekről mit sem tudó Molnár Zoltán 1957. január elején írásban fejtette ki fogva tartóinak, hogy miért nem ért egyet Kádár Jánossal. Kádárt Nagy Imrével vetette össze: „Ma is ő [ti. Nagy Imre] az egyetlen széles néptömegek előtt népszerű politikus. Az ő nevével lehetne sikere a szocializmus ügye megmentésének. Bár tény, hogy ő nem a kemény és elszánt politikai vezető típusa, s főleg nem organizátor. De a nép számára ezt jelenti: függetlenség, demokrácia, szocializmus. Ő az, aki azonosította magát a forradalommal. Megértette, hogy az ellenforradalmat csak maga a forradalom verheti le, s nem az idegen fegyverek. Megértette, hogy nem lehet szocializmust építeni rozzant lélekkel, csak szabad és diadalmas lélekkel. Ezzel szemben Kádár János máig nem értette meg a forradalmat. Pedig szeme előtt játszódott le a lengyel események... A Nagy Imrével és csoportjával szemben elkövetett eljárása nemcsak morálisan felháborító, hanem riasztó politikai ügyetlenség is... megint nem a fasisztákat, hanem a kommunistákat üldözik Magyarországon... Nem vesztettem el még reményemet abban, hogy Kádár elvtárs, akihez annyi jó reménységet fűzött a munkásosztály, megérti, hogy mi történt és történik Magyarországon; talán megérti, hogy nem Nagy Imre, Losonczy, Donáth, nem Lukács György stb. ellen kell szocializmust építeni, hanem velük együtt, nem a munkástanácsokkal s a forradalmi ifjúsággal szemben kell megvédeni a szocializmus ügyét, hanem velük és általuk...”³⁴

A letartóztatottak, amikor nekik szegezték a kérdést, hogy miért támogatták november 4-e után is az „áruló” Nagy Imrét, joggal védekeztek azzal, hogy kezdetben maga Kádár János sem zárkózott el attól, hogy esetleg együtt dolgozzon Nagy Imrével. Varga Domokos többek között november elején írott felhívása miatt került a BM Gyorskocsi utcai épületébe, ahol a vizsgálati foglyokat őrizték. „A hatalmat – írja – ismét a törvényes Nagy Imre-kormány vegye át Kádár János részvételével, aki feltehetőleg jó szándékú, csak megtévesztett ember...” Kihallgatója ezzel kapcsolatos kérdésére a következőt válaszolta: „A felhívásom megszövegezésekor Nagy Imre kormányát tartottam törvényesnek [a legépelt jegyzőkönyv következő félmondatát: „míg Kádár János kormányát törvénytelennek” Varga Domokos áthúzta]. Nem tudtam olyan intézkedésről, hogy az Elnöki Tanács az előző kormányt törvénytelennek vagy feloszlottnak nyilvánította volna, míg a Kádár-kormányt pedig törvényesnek. Az volt a meglátásom, hogy az országban rövid időn belül csak Nagy Imre mellett történhet kibontakozás, akit az ország lakosságának többsége támogat... Tagadom, hogy izgattam volna a népi demokrácia ellen. Tudomásom szerint a felhívásom elkészítését követően tett Kádár János miniszterelnök olyan kijelentést, hogy Nagy Imrével kész tárgyalásokat kezdeni a hatalomba való bevonására.” Ez utóbbi mondat második felét valaki (feltehetően a kihallgatótisztt felettese) vastagon aláhúzta.³⁵

³³ Az ÁVH iránti lojalitásra az 1956 utáni Belügyminisztériumban csupán egyetlen példa: Déry kihallgatójának, László János rendőr századosnak arra a kérdésére, hogy egyetértett-e az ÁVH feloszlásával, az író igennel válaszolt. A tisztt erre megjegyezte: „Bizonyára tiszttában van azzal, hogy az ellenforradalom számára is igen nagy örömet szerzett az egyetlen becsületesen helytálló szervezet széttűlése.” Déry és tsi. Op. ir. 1. d. 1. k. 1957. jún. 7-i kihallg. jzk.

³⁴ Déry és tsi. Op. 58. d. 13. k. 1957. jan. 5.

³⁵ Varga D. és tsi. Vizsg. ir. 65. d. 1. k. 1957. márc. 8-i kihallg. jzk.

A foglyok egyike sem érezte magát bűnösnek a letartóztatást követő első hetekben. Fekete Gyula kihallgatásai során nemegyszer bírálta is az MSZMP első két hónapi tevékenységét. Nem csupán ő, hanem a letartóztatott ellenzéki kommunista írók közül többen hónapokig arról próbálták meggyőzni kihallgatóikat, hogy a forradalom alatti és utáni tevékenységüket a jó szándék és a szocializmus féltése vezette. Fekete Gyula például a következőképpen: (A kihallgató Kőnig Zoltán volt.)

„Kérdés: Bűnösnek érzi magát?

Felelet: Nem érzem magam bűnösnek, felelősnek azonban igen, mert nem tudom, hogy tevékenységem mennyiben okozott kárt.

Kérdés: Mit tud védelmére előadni?

Felelet: Tevékenységemet a legjobb lelkiismeretem szerint végeztem, kapitalizmust nem akartam.”³⁶

A VIZSGÁLAT MEGTERVEZÉSE

A megtorlásokat az MSZMP vezetői kezdeményezték, a vizsgálati szakaszban a végrehajtás a Belügyminisztérium feladata volt. A pártközpont és a minisztérium illetékesei rendszeresen tájékoztatták egymást a megtett és megteendő lépésekről. A hatalmi rendszer lényege szerint a Belügyminisztérium irányítói egy személyben viseltek állami funkciókat és vezető pártszervek tisztségeit.

Egy február lelegejéről származó kézirásos feljegyzésben az írók „lefogásának céljáról” olvashatunk. A cél kettős: egyrészt „ellenforradalmi tevékenységük félbeszakítása”, másrészt a „megfélemlítés”, „egységük megbontása”. Ebből a dokumentumból az is kiderül, hogy a nyomozást irányító főtisztek a pártvezetők közül Kállai Gyulával álltak közvetlen kapcsolatban.³⁷

A végrehajtás feladata a BM II/8. Vizsgálati Osztályára hárult, amelyet Szalma József vezetett. A politikai ügyek miniszterhelyettesi szinten Tömpe Istvánhoz tartoztak, akinek felettese, Biszku Béla az MSZMP legszűkebb irányító körének volt tagja. A letartóztatási parancsot a Belügyminisztérium Politikai Főosztályának vezetője, Mátyás László ezredes adta ki, akit rövidesen felmentettek tisztségéből erélytelensége miatt.³⁸ Mátyás László ugyanis sok tekintetben nem értett egyet az írók, újságírók elleni eljárásokkal.

A szervek igyekeztek a törvényesség látszatát kelteni, ezért ragaszkodtak a formaságokhoz. Ha egy-két hetes késéssel is, de elkészültek az antedatált határozatok, például az ügyészségi jóváhagyások a vizsgálati fogság meghosszabbításához. A nyomozás elrendeléséről szóló, január 18-ra keltezett, valamennyi letartóztatandóra vonatkozó határozatot is

³⁶ Varga D. és tsi. Vizsg. ir. 66. d. 5. k. 1957. júl. 21-i kihallgatási jzk.

³⁷ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 18. p.

³⁸ Biszku Béla az egyik KB-ülésein fejtette ki elítélő véleményét a „kétfajta elhajlásnak” teret engedő kommunista vezetőről. Nevet nem említett, de példája Mátyás Lászlóra vonatkozott: „Amikor a párt harcainak a megítéléséről van szó, olyan forradalmi pártfrázisokat hall az ember, hogy ha nem ismerné az illető cselekedetét, azt mondaná: micsoda forradalmár ez; de amikor az ember megnézi, hogyan dolgozik – mondjuk az írók ügyének vizsgálatában –, akkor a legnagyobb liberalizmust tapasztaljuk. Ott tanultam és láttam meg igazán, hogyan függenek a dolgok ilyen szorosan össze. Ezeket ideológiai tényezőkkel, politikai eszközökkel kell leküzdeni, s akinél ez nem sikerül, nem szabad ott hagyni az apparátusban.” (MOL 288. f. 4. cs. 10. ő.e. 113. p. Az 1957. jún. 22-i ülés jzk.-e)

csak a gyanúsítottak őrizetbe vétele után állították össze, amit többek között az is bizonyít, hogy az indokolásban a másnapi házkutatás során lefoglalt terhelő anyagokra hivatkoznak. (Novobáczky Sándor és Varga Domokos esetében.) A következő kézzel írott, olvashatatlan aláírású papírfecni pedig arra utal, hogy az ügyészség vigyázott arra, hogy a rendőrség az érvényes jogszabályok keretei között maradjon: „Csuhay et! Az írók ügyében a nyom.[ozás] feletti felügyeletet a Lgfü[legfőbb ügyész] gyakorolja, így a kérelmek közvetlen oda továbbítandók. Iratok nélkül Szénássy [sic! – S. É.] et. nem ír alá, ezért a kérelmet visszaküldöm. 4/19 (ápr. 19.)”³⁹

A hozzátartozók közül többen ügyvédhez fordultak. A megbízást vállalóknak hosszú ideig nem volt alkalmuk védenecikkel beszélni. Dr. Krémer Miklós ügyvéd január végén hiába kérte a Fővárosi Ügyészségtől, hogy engedélyezzenek beszélőt Háy Gyulával és Zelk Zoltánnal.⁴⁰

A lefogottak hozzátartozói minden követ megmozgattak szeretteikért, eredménytelenül. Voltak, akik Kádár Jánosnak írtak könyörgő levelet. Az egyik ilyen levélre, amely már a megírása utáni napon eljutott az MSZMP első titkárához és egyben miniszterelnökhöz, Kádár János kézzel ráírta: „Lásza: Bíszkú [sic!] elvtárs!”⁴¹ A belügyminiszter néhány nap múlva láttamozta a levelet. Más következményről nem tudunk.

Az őrizetbe vételek elrendelése, valamint a lefogottak első kihallgatása után készült jelentések egyaránt a politikai vizsgálatizsték tanácsalanságára utalnak: az őrizetbe vettekéről alig van adatuk, s ami van, az a forradalomban résztvevő írók szinte mindegyikére vonatkoztatható. E kezdeti szakaszban csupán az izgatás a vádpont, amelyért viszonylag csekély büntetés volt kiroható.

Információik nem csupán hiányosak, hanem az esetek többségében tévesek is voltak. Sajátosságuk még, hogy csak az október 23-a utáni időszakra vonatkoznak: a nyomozás ekkor még nem terjedt ki „az ellenforradalom előkészítésére”, ami később több letartóztatottnál a legfőbb vádpont lesz.

A Vizsgálati Osztály vezetője jelentése végén panaszodik: „A vizsgálat részére átadott, írókkal és újságírókkal kapcsolatos anyagok nem tartalmazzak tárgyi bizonyítékokat... A rendelkezésünkre álló anyagok egy része ellenőrizetlen. Nem kaptuk meg ez ideig az Írószövetségben lefoglalt anyagokat, amely[ek]re pedig a vizsgálat során feltétlen szükségünk lenne.”⁴²

Február 2-ra elkészült az ún. vizsgálati terv, amely lényegében a további kihallgatások vázlatos forgatókönyve. Megvitatására főosztályvezetői értekezletet hívtak össze.⁴³ A Vizsgálati Osztály vezetőjének az értekezlet alatt kézzel írott feljegyzéseiből következtethetünk az ott elhangzottakra.

A megtárgyalt vizsgálati terv „újdonsága”, hogy az öt kiemelt feladat között már az október 23-a előtti időszakról is szó esik: „Tisztázni, hogy milyen szerepe volt az Írószövetségnek az 1956. október 23-i ellenforradalom *előkészítésében*.” A második pont azt feltételezi, hogy az „ellenforradalmat” az Írószövetség irányította. A további pontok az

³⁹ Déry és tsi. Op. ir. 27. k. 16. p.

⁴⁰ Déry és tsi. Vizsg. 68. d. 1. k.

⁴¹ Déry és tsi. Op. 66. d.29. k. 228–230. pp.

⁴² Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. Szalma József m.y.órgy. 1957. jan. 20-i jel.

⁴³ A vizsgálati tervet négy példányban, hétoldalas terjedelemben Virág György rendőrnnyomozó főhadnagy készítette. Az értekezlet pontos dátumát nem tudjuk: a jelentés elkészülte utáni napokban kerülhetett rá sor.

Írószövetség november 4-e utáni tevékenységére, valamint cselekedeteinek *külföldi irányítására* vonatkoznak.

A vizsgálat kezdetben inkább az Írószövetségre, mintsem az eseményekben résztvevő egyes írókra irányult. A Szövetség januári felfüggesztése, majd áprilisi betiltása bizonyítja ezt. A szervezet elleni fellépéssel párhuzamosan megkezdődött az alkalmazottak, a választott vezetők felelősségre vonása is. Az Írószövetség megszüntetése az írók elleni retorziók első szakasza volt: ezt követte a személyek elleni fellépés. Ezt azonban már nem lehetett egy tollvonással elintézni. Első lépésként a nyomozó szervek pártközponti kezdeményezésre vagy pártközponti jóváhagyással több íróat letartóztattak. A további teendők a vizsgálati szakasz lezárásáig a Belügyminisztériumra hárultak. A belügyi szerveknek lényegében az „ellenforradalomról” kialakított hivatalos ideológiát kellett igazolniuk.

A február legelején tartott, fentebb említett értekezleten „»T« elvtárs” (feltehetően Tömpe István belügyminiszter-helyettes) hozzászólása a fentieket látszik megerősíteni. Szó szerint idézek Szalma József kézirásos jegyzeteiből: „»T« elvt. általában egyetért – az ügy komplikált, mert a kormány politikájával kapcsolatos – az ügy különös államérdeket képvisel – komplikált – most ezen keresztül kell igazolni a kormány állásfoglalását, melyet az ellenforradalommal kapcsol[otban] elfoglalt.⁴⁴ ...*Elsődleges feladat* bizonyítani, hogy október 23-tól kezdve ellenforradalom volt – s az írók egy része ezt előkészítette, cselekményük ellenforradalmi volt. El kell határolni N. I.-től – egyelőre – vagyis hogy meg kell állapítani N. I.-vel való kapcsolatot – megmondani, hogy N. I. csatlakozott az írókhoz v. fordítva. Egy biztos, hogy N. I. készült vezetőnek lenni – *N. I.-t az írók emelték fel.*” (Az én kiemelésem – S. É.)⁴⁵ Nagy Imrék ekkor még Romániában voltak, s bár Kállai Gyula, aki az MSZMP megbízásából január végén meglátogatta őket, ekkor már hazaérkezett, még nem döntötték el – itthon és Moszkvában –, hogy mi lesz a Romániában fogságban lévőek sorsa. A magyar Belügyminisztériumban mindenesetre felkészültek arra is, hogy Nagy Imre ügyét esetleg össze kell kapcsolniuk az írók ügyével.

A fentebb már említett értekezleten arról is szó esett, hogy Nagy Imre leveleit figyelni kell. A magyar belügyesek a román belüggyel együtt szigorú vesztégzárat vontak Snagov köré. Tamási Áron erdélyi rokonain, ismerősein keresztül megkísérelte a lehetetlent: „D.[efenzív] ellenőrzési anyagok szerint – olvasható egy jelentésben – Tamási Áron igyekezett a Romániában tartózkodó Nagy Imrével kapcsolatot létesíteni 1957. február havában.”⁴⁶

A politikai vizsgálótiszteknek az 1956-os események megítélésében az MSZMP vezetőinek – s mindenekelőtt a párt első titkárának – állásfoglalásaihoz, kijelentéseihez kellett igazodniuk. Kádárék szerint a kommunista ellenzéki írók és újságírók az „áruló Nagy–Losonczy csoport” ideológiai támaszai, nézeti terjesztői voltak. Különösen az Írószövetséget tartották veszélyesnek, amely hosszú hónapokon át az ellenzéki megnyilvánulások fóruma volt. Az írók, újságírók vizsgálatára vonatkozó terv, amelyet a BM Politikai Főosztályán készítettek, prekonceptióra épült. Összeállítói azt feltételezték, hogy a Szö-

⁴⁴ Az 1957.jan. 6-i keltezésű kormánynyilatkozatban a következő olvasható: „Az ellenforradalmároknak, az imperialista ügynököknek, a Magyar Népköztársaság törvényes rendje és alapvető intézményei ellen támadó és uszító elemeknek azonban nincs és nem is lehet része szabadságban még akkor sem, ha demokratikus jelszavakkal álcázzák is ellenforradalmi tevékenységüket. Ezek osztályrésze mindenkor a törvény legszigorúbb büntetése lesz.”

⁴⁵ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 16. p.

⁴⁶ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 7. p.

vetség nem csupán a „Nagy Imre–Losonczy Géza-csoporttal” volt közvetlen munkakapcsolatban, hanem a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságával (tévesen „Értelmiségi Forradalmi Bizottmány” nevezik), a Nagy-budapesti Központi Munkástanáccsal, valamint nyugati „reakciós, jobboldali” magyar szervezetekkel is.

A vizsgálati terv megvitatásakor a hozzászólók a gyakorlati teendőkre tették a hangsúlyt. Köztük a másik titokzatos rövidítésű „II./1. „T« elt” is, aki feltehetően a bel- és külföldi kapcsolatokat ellenőrző technikai osztály vezetője volt. Szavait Szalma József már többször idézett kézírásos feljegyzése a következőképpen adja vissza: „...Egyeseknél lebukott a figyelés – erről széles körben tárgyaltak. Erdei Sándor rövid ismertetést adott az írók helyzetéről külföldnek: Külföld ne vegye fel a kapcsolatot] a magyar írókkal, ne küldjenek utasítást [?! – S. É.], mert »provokációtól« kell tartani. Az írók egységesek. Nem támogatják a kormányt – Szu csapatok hagyják el az országot. Varsói Szerződés felbontása. Sajnálja [ti. Erdei Sándor], hogy egyes írók együttműködnek a kormánnyal – ezeket kompromittálják kintről.”

Az értekezleten megfogalmazták a tennivalókat: be kell szerezni az Írószövetség tagnévsorát és a fegyelmi ügyek jegyzőkönyveit, valamint a gyanúsítottak személyi adatait. A letartóztatottakat nyilvántartásba kell venni (szaknyelven: priorálni kell), s személyre szóló vizsgálati tervet kell készíteni. Készüljenek folyamatosan hálózati jelentések „a kintlévők magatartásáról”. A „reakciós írókat” le kell választani a lojálisoktól. Az utóbbiakat, valamint az elnökség tagjait sürgősen ki kell hallgatni. Ügyelni kell arra, hogy a gyanúsítottak „ne politizáljanak a kihallgatás során”.

Három hét múlva, február 25-én a letartóztatott írók ügyében újabb „tervjavaslat” született. Ez nem is annyira tartalma, mint stílusa miatt érdemel némi figyelmet. Ismeretlen szerzője a „főkérdések” közül kiemelte például az „ellenforradalom szellemi, ill. anyagi előkészítését”. Ez utóbbi alatt a „vezető garnitúrák leváltását”, az „üzemekkel és más szervekkel való kapcsolat kiépítését, a külföldi kapcsolatot” értette. Jelentésében többek között „az íróknak küldött fasiszta tartalmú *levélözönről*” (sic!), valamint „a Nagy Imre-féle *pártütő*, áruló kormányról” írt.

A javaslat néhány új momentumot tartalmaz. A feltehetően magasabb beosztású javaslattevő egyrészt további letartóztatásokat sürget, másrészt növelni kívánja a vizsgálat hatékonyságát oly módon, hogy a kihallgatók feladatául szabja, hogy „a napi összefoglalókat az ügyben dolgozó vizsgálók olvassák el”, tehát kövessék figyelemmel egymás munkáját. Harmadrészt szakaszolja a „Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány [sic!] elleni ellenforradalmi tevékenységet” az 1956. november 15-ig, ill. 1957. január 1-ig és „napjainkig” (vagyis február végéig) terjedő időszakra. A január 1-től február 25-ig terjedő hetek eseményeit így összegzi: „a) az ellenállás további folytatása az egyes írók, vagy írócsoportok részéről, b) a klerikális vonallal való kapcsolat, c) a tanítókkal és tanárokkal való kapcsolat kérdése, d) a földalatti tevékenységre való áttérés...” A fentiek a Sztálin korabeli nyomozói sablonra emlékeztetnek.

Két nappal később, február 27-én „a letartóztatott írók és újságírók ügyében tett előrehaladásról” a Vizsgálati Osztály vezetője írt jelentést, amelyben kérte, hogy engedélyezzék Déry Tibor és Tamási Áron ügyében a nyomozást, valamint, hogy elkészíthessék az előzetes letartóztatásukat elrendelő határozatot.⁴⁷

⁴⁷ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 148. p. Déryt majd áprilisban tartóztatják le, Tamási Áron ellen nem indítottak eljárást.

Az MSZMP Központi Bizottságának ugyanazon a február 26-i ülésén, amelyen titkos, belső határozatot hoztak a Nagy Imre–Losonczy csoport elleni eljárás megindításáról, szó esett a letartóztatott írókról is. Kádár János Mátyás László⁴⁸ leváltásának fő indokául éppen azt hozta fel, hogy nem elég erélyes az írókkal szemben: „...mindig mi szólunk, hogy ezt vagy azt le kell tartóztatni, bíróság elé kell állítani. [Az én kiemelésem. – S. É.] Mátyás elvtárs ezekkel vitába száll. Pénteken közli, hogy az írókkal szemben repressziót kell alkalmazni, és szombaton Kállainál kijelenti, hogy legjobb lenne ezt nem tenni, mert ki vagyunk téve, hogy az ügyészségnél kiengedik őket és nehéz bizonyítékokat szerezni. Mátyás elvtársnak tudnia kellene, hogy ha csak az újságcikkeket szedik össze, akkor is igen sok bizonyíték áll rendelkezésre. Ilyen okok miatt kellett Mátyás elvtársat leváltani. Ez a dolog minket nyugtalanít. Mátyás elvtárs beszélgető viszonyban van az írókkal. Telefonon érdeklődnek nála, hogy mi van az írókkal, erre ő biztosítja őket, hogy ezekkel csak törvényes eszközökkel fogunk bánni, ha lesz valami ellenük, bíróság elé lesznek állítva, ha nem, akkor kiengedik őket. Szerintem a politikai rendőrségnek nincs joga szóba állni ilyen érdeklődőkkel.”⁴⁹

Ezen az ülésen jelentette ki Kádár János: „A politikai rendőrség nagyon fontos dolog... Az a rendőrség a normális, amely mindenkit le akar tartóztatni.”⁵⁰

A kiemelt jegyzőkönyvrészlet egyértelműen megerősíti, amit akkor és azóta is sokan feltételeztek, de bizonyítani nemigen tudtak: a pártvezetés rendelte el a letartóztatásokat, s ugyancsak a pártvezetők döntöttek az eljárások további menetéről. Kifejtették koncepciójukat politikai ellenfeleik bűnösségéről, amely aztán eljutott a rendőrséghez, az ügyészséghez és a bírósághoz. Kádár például ezen az ülésen Nagy Imréék szervezett „ellenforradalmi” tevékenységének kezdetéről így beszélt: „Már 1955 nyarán, állítom, hogy szervezett frakcióként működött a Nagy Imre-csoport... szervezett frakció-összekötőkkel... Mindenféle becsukott és megbántott embert megkerestek és toboroztak. Elkezdték Kállait szidni, utána engem, mert nem voltak velem megelégedve...” Az október 23-a utáni napokról is kialakított egy koncepciót. Szerinte Nagy Imrééknek „legalább három központjuk volt. Az egyik az Akadémia utcában a balfenéken, a másik az Írószövetségben, a harmadik a Budapesti Főkapitányságon, összekötőkkel, küldöncökkel, telefonszolgálatlaltal, amely a felkelés alatt is rendezesen működött.” Az ellenállás időszakának történéseit úgy csoportosította és kapcsolta össze, hogy velük Nagy Imre és közvetlen munkatársai „ellenforradalmi szerepét” bizonyíthassa: „Nézzük meg, mi történt november 4-e után. Létrehoztak új központokat: az értelmiség forradalmi bizottságát. Ott sem az értelmiség kérdéseivel való foglalkozásról volt szó. Azután megszervezték a Budapesti Központi Munkástanácsot, meg ott volt az Írószövetség és Újságíró Szövetség, mint központ.”⁵¹

A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezett összeesküvés teóriája tehát, amelyért az akkori bizalmas büntető törvénykönyv szerint a bíróságok halálbün-

⁴⁸ Mátyás László 1956. december 6-tól 1957. február 14-ig volt az Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztályának a vezetője.

⁴⁹ MOL 288. f. 4. cs. 5. ó. e. 117–118. pp. Megjelent újságcikkek az 1953 óta érvényben lévő törvény szerint nem képezhetők a vád tárgyát. Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter az MSZMP IB 1957. május 21-i ülésén az 1914-es sajtótörvény visszaállítását szorgalmazta.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

tetést is kiszabhattak, már a kiemelt politikai perek előtt fél évvel, a Nagy Imre és társai-per előtt másfél évvel a végrehajtó szervek rendelkezésére állt. Az Írószövetségnek és az íróknak a fentebbi konstrukcióban megkülönböztetett hely jutott.

Még kevés tudható arról, hogy milyen szerepe volt a szovjet pártvezetésnek a magyar írók ellen indított eljárásokban. Az eddig nyilvánosságra került iratok szerint értesüléseik az írók forradalom előtti és alatti tevékenységéről egyoldalúak, olykor tévesek voltak. A szovjetek véleményét ezek az elferdített vagy hamis információk, valamint az írókkal szembeni előítéleteik alakították. Jól példázza a lentebb idézendő jegyzőkönyvrészlet. A lengyel párt- és állami vezetők (1957) május 24-25-én Moszkvában tanácskoztak szovjet kollégáikkal. Ezeken a megbeszéléseken a forradalom és Nagy Imre is többször szóba került. A lengyelek (Gomulka, Cyrankiewicz stb.) mérsékletre, belátásra intették a bosz - szuállást követelő szovjeteket (Hruscsovot, Bulganyint, Zsukovot, Mikojant stb.). Hruscsov (félre)tájékoztottságának bizonyítására őt magát idézzük: „A felkelés első napján, amikor a gazemberek megtámadták a gyárat, a munkások kikergették őket és védtek a gyárat. Ha Gerőnek lett volna jelleme, másképp lett volna. De ő megbukott. A Központi Vezetőség szétesett. Ők saját maguk nem vetemedtek volna erre. Nagy Imre, Donáth, Losonczy és más írók [Az én kiemelésem – S. É.] lázítottak... A munkások és a kommunisták számára érthetetlen lesz, ha Nagy Imrét nem ítélik el. Egyetlen munkásból vagy parasztkból álló egység sem harcolt a szovjet csapatok ellen.

Zsukov: Az értelmiség harcolt.

Hruscsov: Írók, újságírók.

Jedrychowski: Nem volt ott annyi író.

Hruscsov: Ez egy szervezet volt. Nem azt kell tekinteni, hogy személy szerint ki vett részt, csak azt, hogy kinek a vezetésével és milyen jelszavakkal lép fel. Kolcsaknak és másoknak is voltak munkásegységeik. Végül is *a magyarok fognak erről dönten*i, de mi így gondoljuk.” [Az én kiemelésem – S. É.]⁵² nekünk azt, hogy mi a Déryt börtönben tartjuk, mi meg nézzük el nekik azt, hogy ők az ő Déryjüket nem tartják börtönben.”

A VIZSGÁLAT MEGINDUL

A két fentebb ismertetett február végi (25-i, ill. 27-i) jelentés után másfél hónappal az események újabb fordulatot vettek. A feltehetően nagy intenzitással folyó nyomozás következményeként a BM Vizsgálati Osztály munkatársai további írók letartóztatását javasolták.

Az április 8-i jelentés tényekkel és érvekkel alátámasztva bizonyítja, hogy az „eseményekért leginkább felelősségre vonható írók” szabadlábban vannak. A jelentés ismeretlen összeállítója hét nevet sorolt fel. Mindegyikhez a „bűnösséget” alátámasztó bőséges bizo-

⁵² Hruscsov: „Nagy Imre volt a zászló.” Közli: Tischler János, *Népszabadság*, 1993. június 16. 11. p. Más jel is utal arra, hogy a szovjet és a magyar, ill. a lengyel pártvezetők véleménye nem mindenben egyezett meg egymással. Kádár János a lengyel és a magyar politika eltéréseiről beszélve az egyik központi bizottsági ülésen Déryvel példálózott: „Gondolom, a dolog valahogy úgy áll, hogy a lengyel elvtársak harcolnak a szocialista útért, a szocializmusért, legalábbis a párt java és a vezetőség, és talán ezt feltételezik rólunk is... akkor mindjárt könnyebb elnézni nekünk azt, hogy mi a Déryt börtönben tartjuk, mi meg nézzük el nekik azt, hogy ők az ő Déryjüket nem tartják börtönben.” MOL 288. f. 4. cs. 10. ő. e. 125. p. Az 1957. június 22-i ülés jzk.

nyító anyagot mellékelte. A hét név: Déry Tibor, Tamási Áron, Tamási Lajos, Kuczka Péter, Erdei Sándor, Benjámin László és Örkény István. Felsorolt tetteiknek egy jogállamban természetesen nem lehettek volna büntetőjogi következményei.

A hatoldalal jelentés utolsó bekezdése tartalmazza a „javaslatot”: „Az Írószövetség ellenforradalmi tevékenységének teljes felderítése céljából javasoljuk Erdei Sándor, mint az Írószövetség főtükára és Déry Tibor elnökségi tag őrizetbe vételét. A többi felsorolt író javasoljuk – szabadlábban hagyásuk mellett – terheltként kihallgatni és a vizsgálat eredményétől függően felelősségre vonni.”⁵³ Tamási Áron neve – ellentétben a február 27-i javaslattal – ekkor már nem volt a letartóztatandók között: feltehetően időközben „felsőbb szinten” döntöttek szabadon hagyásáról. Erdei Sándort nem vették őrizetbe, Déry Tibor letartóztatásáról pedig csak áprilisban döntöttek. A le nem tartóztatottakat is gyakran idézték azonban kihallgatásra (s a későbbiek folyamán a perekben vallomástételre).

A nyomozószervek tehát az általuk összegyűjtött és értékelt „bizonyítékok” alapján tettek újabb és újabb letartóztatási javaslatokat, s ezzel túllépték szerepkörüket, amely úgy tűnik, csak az ideológiai párthatározatok igazolására, a számukra kiosztott feladatok végrehajtására korlátozódott. Talán ezzel is magyarázható, hogy javaslataikat szinte kivétel nélkül figyelmen kívül hagyták, nyilván fontosnak ítélt politikai érdekekre hivatkozva. Feltehetően Déry letartóztatásában sem a nyomozó szervek javaslata döntött, hiszen akkor – a BM Vizsgálati Osztálya február végi javaslatának megfelelően – Dérynek már hónapokkal korábban rendőrségi őrizetbe kellett volna kerülnie.

Április és május folyamán a vizsgálat a vidéken élő írókra is kiterjedt. A BM Vizsgálati Osztályának vezetője a rájuk vonatkozó, a kihallgatások során szerzett információkat megküldte az illetékes megye politikai nyomozó osztálya vezetőjének. (Miskolcon Szekrényesi Lajos, Pécsen Szántó Tibor, Debrecenben Egri Lajos író figyelését javasolta, tevékenységükről tájékoztatást kért.)⁵⁴

A Vizsgálati Osztályon kimutatást készítettek azokról az írókról, akiket kihallgattak. Ebben felsorolták azoknak a nevét is, akikre a kihallgatottak adatokat szolgáltatottak. Az iraton feltüntetett dátum: április 19.⁵⁵ Ennek a napnak éjszakáján vették őrizetbe Déry Tibort, 21-én pedig betiltották az Írószövetség működését.⁵⁶

A pártvezetés, s mindenekelőtt Kádár, Déry Tibort tartotta leginkább felelősnek az „ellenforradalom” előkészítéséért. Letartóztatásával mégis vártak április közepéig. Déry letartóztatása összefügghetett a Nagy Imréék elleni rendőrségi eljárás kezdetével, amelyre Kádár János március 21–27-e közötti moszkvai tárgyalásai után került sor. A rákövetkező

⁵³ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 10. p.

⁵⁴ Déry és tsi. Op. 66. d. 30. k. 109., 112., 116. p.

⁵⁵ Déry és tsi. Op. 66. d. 30. k. 318–323. pp. A kihallgatott írók: Csoóri Sándor, Csontos Gábor, Kuczka Péter, Sarkadi Imre, Rideg Sándor. Rideg kihallgatásáról külön jelentés is készült, feltehetően azért, mert a rendőrség fontosnak ítélte az író minden alapot nélkülöző információit.

⁵⁶ „Feloszlatták az Írószövetséget. A Magyar Írók Szövetsége működését felfüggesztő határozat után folytatott vizsgálat során megállapítást nyert, hogy az Írószövetséget a szövetség tagjainak egy tevékeny csoportja a Magyar Népköztársaság társadalmi rendje elleni támadás eszközeként használta fel. Ezért a belügyminiszter az Írószövetséget feloszlatta.” (*Élet és Irodalom*, 1957. április 26.) A január 19–20-i „nagy begyűjtés” az Írószövetség január 17-i felfüggesztését követte, Déry letartóztatása egy nappal megelőzte az Írószövetség adminisztratív felszámolását.

két hétben letartóztatták a Romániában fogságban lévő politikusok többségét, utoljára Nagy Imrét (április 17-én).

Április elején létrehozták a kiemelt politikai ügyek tárgyalására a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsát. A bírósági eljárások sorát az ősz folyamán két íróper nyitja majd meg, amelyet 1958. január 18-án a Nagy Imre és társai elleni vádemelés, majd több hónapos halasztás után a Nagy Imre és társai elleni per követ. Az írók elleni eljárások mintegy előkészítették a „nagy politikai pert”, Nagy Imre és társai perét.

A KIHALLGATÓTISZT DOLGOS HÓNAPJA

Virág György rendőrnnyomozó százados és hasonló munkakörben dolgozó tisztársai május elején a korábbiaknál intenzívebb munkába kezdtek.

A rutinszerűen folyó kihallgatások – a letartóztatottaké, az előállítottaké, a tanúként beidézeteké – tovább folytatódtak, mint ahogy nem szakadtak meg az egyéb munkák sem (házkutatáskor lefoglalt anyagok értékelése, a letartóztatás meghosszabbításához szükséges ügyészi iratok beszerzése, állandó információcsere a társosztályokkal, mindenekelőtt az ún. hálózati osztállyal, javaslatok, jelentések készítése, a kollégák napi irattermésének, mindenekelőtt a kihallgatási jegyzőkönyveknek elolvasása stb.). A kihallgatások feljebbvalóik által kidolgozott koncepció szerint folytak. A kihallgatóknak főként arra kellett kérdeznük, hogy a letartóztatott milyen kapcsolatban állt Nagy Imrével és csoportjával, valamint hogy mekkora a gyanúsított felelőssége az „ellenforradalom szervezett előkészítésében”.

A főnöki eligazítás ellenére a lényegét illetően azonban továbbra is bizonytalanságban voltak. Nem tudták, hogy a lefogottakat milyen indoklás kíséretében adhatják majd át az ügyészségnek. „Munkájuk” intenzitásának növelésével reméltek konkrétumokhoz jutni, s minél előbb elérni azt a szintet, amikor a nagyszámú letartóztatott közül kiválaszthatják majd a bíróság elé állítható csoportokat, ill. személyeket.

A források külön csoportját képezik az úgynevezett „napi jelentések”. Ezek alapján rekonstruálható a vizsgálat menete, s megismerkedhetünk a nyomozás „operatív”⁵⁷ szakaszának mechanizmusával is.

1957. május elejétől június elejéig Virág György rendőr százados 21 darab, átlagban háromoldalas napi jelentést írt. A 19 keltezett napot feltüntető dokumentumsorozat – két alkalommal ugyanis egy napon két különböző jelentés készült – kb. 70 nevet tartalmaz. Ennek valamivel több, mint harmada letartóztatott „író”, a többiek általában szabadlábban lévő tanúk. Az „írókat” azért tettem idézőjelbe, mert a jelentések címével ellentétben a vizsgált húsz „írónak” valójában alig a fele író, a többiek politikusok, újságírók, tudósok, tanárok. A vizsgálat alá vont húsz személy: Déry Tibor, Fekete Gyula, Háy Gyula, Lakatos István, Molnár Zoltán, Varga Domokos és Zelk Zoltán, Márkus István, Tardos Tibor és Tóbiás Áron, valamint Batár Attila, Erdős Péter, Józsa Péter, Gimes Miklós, Kardos László, Kemény István, Lőcsei Pál, Novobáczky Sándor, Péters László és Zimányi Tibor. (A felsoroltak nem fogják át a börtönben lévő írók, újságírók teljes körét. Többeket – például

⁵⁷ A letartóztatottak elleni eljárás első (vizsgálati) szakasza a rendőrségi (belügyi) szakasz, amelyet az ügyészségi, majd a bírósági szakasz követ. A vizsgálati szakaszt gyakran operatív szakasznak is nevezik. A rendőrségi szakasz iratai a levéltárakban operatív iratok néven találhatók.

Gáli Józsefet, Obersovszky Gyulát, Eörsi Istvánt – más, kiemelt ügyekhez kapcsolva vontak eljárás alá.)

Minden jelentés egy statisztikai kimutatással kezdődik, amely a következő rubrikákból áll: vizsgáló, gépíró, letartóztatott, előállított. A vizsgált időszak első két hetében minden munkanapon hét vizsgálóra 14, ill. 12 letartóztatott, valamint két előállított jutott, az utolsó két hétben mind a vizsgálók, mind a letartóztatottak száma jelentősen megnövekedett: 10, ill. 22 (23) főre. Mindvégig mindössze egy gépíró áll rendelkezésükre: az irattermelés intenzitásához viszonyítva ez meglepően kevés. Igaz, a kihallgatási jegyzőkönyveket általában a kihallgatótiszt kézzel írta, majd nyilván a gépírőrészlegnek adta át. Ide kerülhettek azok az általában igen terjedelmes önvallomások is, amelyeket a lefogottakkal írtak. (A foglyokat azzal az utasítással ültették asztalhoz, hogy írjanak le mindent, ami október 23-a előtti, alatti és utáni tevékenységükről eszükbe jut.⁵⁸ A különböző időpontban papírra vetett vallomásokat egybevetették, keresték az ellentmondásokat.)

Nem tudható, hogy Virág milyen indítékból tette jelentései élére a szövegeivel közvetlen összefüggésben nem lévő kimutatásokat. Jelentéseinek nincsen címezve. Némelyiken olvashatók az ORFK II. Főoszt. Vizsgálói Osztálya vezetője, Szalma József órnagy széljegyzetei, némelyiken kézzel írva szintén az ő neve látható, valamint ritkábban a mindig másként írt „Deutsch” vagy „Dancs et.” Nyilván nekik továbbították az irat egy példányát. (A megmaradt jelentések egy része eredeti, más része másolati példány.)⁵⁹

A napi jelentéseknek két főszereplője van: Gimes Miklós és Déry Tibor. Gimes tizenkilencszer, Déry tizenhétyszer került kihallgatója elé. Háy Gyulát tizenegyszer vezették Virág századoshoz,⁶⁰ míg további nyolc letartóztatottat csak egy-két alkalommal. Ekkor állt össze az első, az úgynevezett „kis íróper” vádlottainak köre, bár ekkor a vizsgálók még két párosban – Fekete Gyula és Molnár Zoltán, ill. Varga Domokos és Tóbiás Áron – gondolkodtak a későbbi négyessel szemben. (A kihallgatások nyomán tartóztatták le május 23-án Tóbiás Áront.) Ekkor formálódott a Kardos László és társai ügy: a már letartóztatottak közé került Bohó Róbert is (május 31-én), s tervezték Ádám György őrizetbe vételét is.⁶¹ Egy gyanúsítottat szabadon engedtek.⁶²

Gimes Miklós, aki a Nagy Imre-per egyik vádlottja lesz, és akit a perben 1958 júniusában halálra ítélnék, a letartóztatása utáni első hónapokban még csak egyike azoknak

⁵⁸ A hatóság a kézzel írt vallomásokat címmel látta el (X. Y. sk. feljegyzései), majd több példányban legépelte. Közülük nyomtatásban is megjelent: *Kardos László börtöntrásai 1957–1963*. Sajtó alá rendezte: Pogány Mária, Bp., Gondolat 1992. és Lakatos István: *Periratok, 1957/58. I–II. rész. Kortárs*, 36. évf. 2. és 3. sz. 4–25., ill. 109–128. pp. Újabb kiadása: Lakatos István: *Paradicsomkert. Összegyűjtött versek és szépprózai munkák*. Függelék. Békéscsaba, Tevan 1993. 493–538. pp.

⁵⁹ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 11–77. pp. A továbbiakban valamennyi idézet innen származik.

⁶⁰ A név kiírásának ezúttal azért van jelentősége, mert az elemzett időszakban nemcsak egy kihallgató foglalkozott a napi jelentésekben felsoroltakkal. Déry Tibort például László István százados is rendszeresen kihallgatta, június 10-én összefoglaló jelentést is készített róla.

⁶¹ 1957. november 14-én tartóztatták le. Őrizetbe vétele készletelésében alapvetően az játszhatott szerepet, hogy Ádám koncepciói eljárás keretében éveket ült Rákosi börtönében. 1958 nyarán tartott perében Bohó Róbert mellett vádlott-társa lesz többek között Pozsár István is, akit 1956 decemberében vettek őrizetbe. Pozsár neve a napi jelentésekben kétszer fordul elő: az első alkalommal Déry Tiborra, a második alkalommal Gimes Miklórra hallgatták ki.

⁶² Bognár Lászlót, aki Kemény István, Dolgos Sándor és Batár Attila egybehangzó vallomása szerint nem tartozott röpiratkészítő és -terjesztő csoportjukhoz, sőt, nem is ismerték.

az újságíróknak, akiknek bíróság elé állítását előkészítik. Az ő személye kezdetben abba a prekonceptióba illeszkedett, mely szerint az írókat, újságírókat csoportokra osztva, esetleg egyénileg kell felelősségre vonni, mintegy előkészítve és alátámasztva a „nagy politikai pert”, a Nagy Imre és politikustársai elleni eljárást. Gimes a fentiekben felsorolt húsz letartóztatott – többségükben író, újságíró – közül az egyike azoknak, akit kiemelnek majd ebből a körből, s közülük is az egyetlen, kinek ügyét, miután „ellenforradalmi tevékenység” a kezdetben feltételezettnél súlyosabbnak minősítik, a legfontosabbnak ítélt ügyszög, a Nagy Imre és társai-perhez kapcsolják.

Gimes Miklós kihallgatásai során határozottan tagadta, hogy bármiféle kapcsolata lett volna az Írószövetséggel. Azt a feltételezést is visszautasította, hogy politikai ellenzéki csoportot szervezett volna: „Vallja, hogy meglátása szerint az MDP tagjainak mintegy 50%-a 1956-ban a vezetéssel szemben állt...” A jelentést átolvasó osztályvezető a kiemelt szóhoz a margón a következő megjegyzést fűzte: „Ilyet ne jegyzőkönyvezzünk, a meglátására nincs szükség. Ne találgasson. Ha tudja, hogy kivel [egy szó olvashatatlan], név szerint jelölje meg és bizonyítsa állítását.”

A „napi jelentések” jellemzésére még két Gimessel kapcsolatos idézet két, ill. három héttel későbből: „Gimes Miklós 39 éves, értelmiségi származású újságírót kihallgattuk. Nevezett a kihallgatásán érdemleges vallomást nem tett. Gimes lakásán házkutatást tartottunk. A lakásán ügyével kapcsolatban semmiféle anyagot nem találtunk.” (Május 21.) „Gimes Miklós... mellé »Márton« fedőnevű ügynököt terveztük bevezetni. Nevezettet az Országos Börtönből átszállítottuk és alkalmatlansága miatt elálltunk Gimes mellé való bevezetésétől.” (Május 28.)

Déry Tibor ügyében nagy intenzitással folyt a nyomozás. Kihallgatója csaknem egy tucat tanúval „foglalkozott”, kihallgatásukra külön „intézkedési tervet” készített. Legtöbbjük maga is letartóztatott volt, író azonban nem volt közöttük. Virág százados a legtöbb tanút Déry munkástanácsi szerepléseiről kérdezte. Déryvel pedig elemezte, értelmezte felszólalásait, cikkeit, mindenekelőtt 1956. nyári Petőfi köri beszédét, valamint a forradalom alatt és után az Írószövetségben, ill. a munkástanács-üléseken általa mondottakat.

„Déry Tibor ügyében a mai napon – olvasható a május 11-i jelentésben – a házkutatási anyagot értékeltük [tehát csaknem egy hónappal az író letartóztatása után! – S. É.]. Itt találtunk egy zsebnaptárt, amelyben Déry felesége 1956. februártól dátumszerűen bejegyezte azon találkozások időpontjait, amelyek férje és Nagy Imre csoporthoz tartozó személyek – Nagy Imre, Losonczy, Vásárhelyi, Benjámin, Haraszi, Rajk Júlia, Újhelyi Szilárd, Méray, Gimes, Zelk – között történt, részben saját lakásukon, másrészt más írók lakásán.” Az osztályvezető őrnagy a fentiekhez a következőt fűzte: „Később Déryné ki kell hallgatni erre.” „A fenti zsebnaptárt ill. bejegyzéseket dokumentumként felhasználjuk” – folytatódik a jelentés. Szalma őrnagy elégedett megjegyzése a margón: „A kihallgatásoknál sokat fog ez segíteni.”

A rutinszerűen folyó kihallgatások menetében némi zavart okozott, hogy május végére Déry egészségi állapota erősen megromlott. A jelentések egyre súlyosbodó tüneteiről – szédülés, ájulás – is beszámolnak.

A nyomozás megrekedt, de elsősorban nem Déry egészségi állapota miatt. „Ahhoz..., hogy teljes mértékben és tárgyilagosan bizonyítsuk Déry ellenséges tevékenységét, szükséges szabadon lévő tanúk kihallgatása” – írja fentebb már idézett jelentésében László százados.

Bár a bizonyító anyag még korántsem volt teljesnek mondható, a BM Vizsgálati Osztályán elkészült az az összefoglaló jelentés, amelyben a lefogott írókat és újságírókat

már „bűnösségük” sorrendjében rangsorolták. A bevezető részben az Írószövetség állíttatik pellengérré, majd a vád alá vonandók következnek. Első helyen Déry Tibor: feltételezett bűnössége kilenc vádpontba szedve az „ellenforradalom szellemi előkészítésétől” kezdve egészen a december 28-i írószövetségi taggyűlési felszólalásáig. A jelentés szerzője az író – ügyének lezárása után – javasolja a népbíróságnak átadni „államellenes szervezkedés tevékeny támogatásának büntette miatt”. (Ez a január 10-i javaslatához képest „bűncselekményének” jóval enyhébb megítélését jelenti.) Ugyanez a javaslat Háy Gyula, Zelk Zoltán esetében.

Az alább felsoroltaknál „bűncselekményük” kevésbé súlyos voltára csupán a „tevékeny” jelző elhagyása utal („Bűnük”: „államellenes szervezkedés támogatása.”): Lócsei Pál, Novobáczky Sándor, Tardos Tibor, Lakatos István, Sándor András, Tóbiás Áron, Varga Domokos, Molnár Zoltán, Fekete Gyula. Az utóbbi négy személy ügyének együttes tárgyalását javasolták. Gimes Miklós neve a dokumentumban a negyedik helyen szerepel, cselekményét azonban súlyosabbnak minősítették az első hároménál: államellenes szervezkedés kezdeményezésének büntetével vádolták.⁶³

E jelentéssel csaknem egy időben az ügyész is véleményt nyilvánított. Nagy Imre és társai bűnügyében szerinte a vizsgálat „a törvényesség legteljesebb betartásával folyik”,⁶⁴ a „letartóztatott frókkal kapcsolatban” azonban „felmerül néhány probléma”. Dr. Béres Miklós nem értette, miért éppen a lefoglottak ellen indult eljárás, míg az ugyanazon cselekményeket elkövetett írók, főként a Magyar Írók Szövetsége elnökségének forradalom alatt és után aktív tagjai szabadlábon vannak: „Helyesnek tartom – írja az ügyész –, hogy nem a kollektív felelősségre vonás alapján történt a letartóztatásokban a döntés és csak néhány személy letartóztatását engedélyezték. Hibásnak tartom azonban a személyek kiválasztását, mert a személyek kiválasztása sokszor a közhangulat alapján és nem a bizonyítékok mérlegelésével történt, a legfelelősebb személyek letartóztatását nem engedélyezték. Így nehézséget okoz egyes vádpontok megkonstruálása, és a törvényesség szigorú betartásával sok cselekmény vonatkozásában el kell tekintenünk a vádemeléstől éppen amiatt, hogy a cselekmény irányítói, aktívabb előmozdítói ellen eljárás nem indult meg. Vannak olyan letartóztatottak is, akik lényegében ellenforradalmi magatartást tanúsítottak, de éppen a fent kifejtettek miatt nem lesznek vád alá helyezhetőek. Ellenük a további nyomozást meg kell majd szüntetni. Így pl. sok bűncselekményben vezetőként és aktív tettestársként szerepel többek között Erdei Sándor, Kuczka Péter, Veres Péter és még mások. Ezeknek felelősségre vonása nélkül mellőzni kell Déry Tibornál, Háy Gyulánál, Zelk Zoltánál egyes cselekmények büntetőjogi üldözését, mert az összefüggéseiből kiragadva törvényellenes lenne a tényállás rögzítése.”

Az ügyész szerint az október 23-a előtt keletkezett és nyilvánosságra hozott versek, cikkek miatt nem lehet szerzőik ellen vádat emelni, mivel ezek az írások akkor nem képezheték bűncselekmény tárgyát. Megemlítette például Novobáczky Sándor, Tardos Tibor, Háy Gyula és Déry Tibor írásait, utóbbinál még Petőfi körüli felszólalását is ide sorolta.

⁶³ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 167–186. pp. 1957. jún. 12. Virág György r.ny. szds. Kézszel ráírva az első oldalon: „Déry pénze 40 000 Ft Kiadó Vállalat – vélemény + Tildy nyugdíja”.

⁶⁴ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 165–166. pp. 1957. jún. 10. A további idézetek is innen. A kiemelések tőlem származnak.

Azt is leszögezte, hogy az eljárásoknál a november 4-e utáni magatartás veendő figyelembe. Ezt a kádári propaganda is előszeretettel hangoztatta, főként november–decemberben, a gyakorlatban azonban nem ez érvényesült. Az írók, újságírók elleni eljárásra aligha kerülhetett volna sor, ha ezt az elvet szigorúan betartják, Novobáczky Sándor és Tardos Tibor esetében semmiképpen.⁶⁵

Június második felében a kihallgatók tovább folytatták rutinmunkájukat. „Varga Domokos és társai” ügyében – ez a megjelölés egy június 21-i jelentésben fordul elő először – a vizsgálat lezárult, valamint a kihallgatók elkészítették azokat a jelentéseket, „amelyek a Nagy Imre ügyben tanúként kihallgatandó őrizetésekről szólnak.”⁶⁶

Gimes Miklós neve június 21-én utoljára fordul elő a napi jelentésekben. Feltehetően ezekben a napokban különítették el Kardos László, Márkus István, Pozsár István és Bohó Róbert, valamint Novobáczky Sándor ügyét is, róluk ugyanis ekkortól már nem szólnak a napi jelentések.

Megkezdődött a szabadlábon lévő íróársak kihallgatása. Tamási Áront és Erdei Sándort nem egy-egy személy ügyében, hanem általában az írókra hallgatták ki. Zelk Zoltán ügyében többek között Benjámin Lászlót, Hámos Györgyöt és Kuczka Pétert idézték be vallomástételre. A napi jelentésekben található összefoglalók híven adják vissza a sokszor többrészes kihallgatások lényegét. A tanúvallomásokat tartalmazó jegyzőkönyveket egyébként a letartóztatott a vizsgálat befejezésekor elolvashatta. Így jut majd Déry tudomására íróbarátainak, íróársainak június végén tett tanúvallomása.

A NYÁRI FORDULAT

A Politikai Nyomozó Főosztályon az írók és újságírók ellen folyó vizsgálat 1957 nyarán jutott újabb stádiumába az MSZMP június 27–29-i országos értekezlete, ill. az MSZMP KB Politikai Bizottságának *A belső reakció elleni harc néhány kérdéséről* hozott július 2-i határozata után.

Az országos értekezletet megelőző június 22-i központi bizottsági ülésen többen – elsősorban maga Kádár – követelték a megtorlások szigorítását. Kádár János a törvényesség kérdésére is kitért, sajátosan értelmezve azt: „Természetesen mindenkinek módja van fecsegni, meg mesélni a jó szándékairól, a Rákosi bűneiről, meg a Sztálin bűnéről, meg a Kádár bűnéről stb. stb. Nálunk most a vizsgálat törvényes eszközökkel folyik, és olyasfajta veszély nincs, hogy valakit tőle kikényszerített vallomás alapján ítéljenek el. Ez vonatkozik természetesen az írókra is, meg olyan emberekre, mint a Tildy, a Bibó meg nem tudom én, kicsoda, hogy itt csupa »hon megmentőjével« állunk szemben, amikor a vizsgálatról van szó... ha a vizsgálat megfelelő állapotba jut, akkor *a dolog politikai részét KB elé kell hozni.* [Az én kiemelésem. S. É.] De természetesen fenntartva azt az elvet, hogy aki átment az ellenség táborába, ugyanolyan ellenség, mint aki ott született... Ez a mi politikai vonalunknak az egyik fő vonása, ez az ellenség elleni harc.”⁶⁷

⁶⁵ E két nevet az ügyész is említette. A továbbiakban kiderül, hogy az „illetékesek” semmit sem fogadtak meg az ügyész tanácsaiból.

⁶⁶ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 88. p.

⁶⁷ MOL 288. f. 4. cs. 10. ő. e. 4. p. 1957. június 22.

Ugyanezen a központi bizottsági ülésen Major Tamás a bírósági ítéletek következetlenségeire hívta fel a figyelmet. Szóvá tette, hogy Gáli József író és Obersovszky Gyula újságíró első fokon egy, ill. három évet kapott, míg a fellebbviteli tárgyaláson halálos ítéletet róttak ki rájuk. (Gáli József Major tanítványa volt, Major Tamás meg akarta menteni az életét.) Biszku Béla válaszában elmondta, hogy az első fokú ítélethozatal előtt „leült Nezvállal” (Nezvál Ferenc igazságügy-miniszterrel) tárgyalni, de már nem emlékszik pontosan, kinél hány évben állapodtak meg. Az volt az elvük, mondta, hogy az előkészítőket különösen szigorúan kell büntetni, „de változtatni lehet” – tette hozzá.⁶⁸ Kádár János Obersovszkyt találta bűnösebbnek: „Gáli, vagy hogy a fenébe hívják, azt hiszem, nem az volt ott a »fő figura«. Nagy különbség az Obersovszky és annak a Gálinak a szerepe, s ugye itt egy kaptafára húzták őket.”⁶⁹ A nemzetközi tiltakozás mellett a KB-ülésen elhangzottaknak is szerepe lehetett abban, hogy a halálos ítéletet megsemmisítették: Obersovszky Gyula életfogytiglanit, Gáli József tizenöt évet kapott.

Kádár János az országos értekezlet első napján az igazságszolgáltató szervek pártirányításáról a következőket mondta: „Mi semmiféle törvénytelen eszközt nem engedünk meg most sem és nem engedhetünk meg a jövőben sem... Szigorú, de igazságos legyen az ítékezés. El lehet mondani, hogy a mi igazságügyi szerveink most általában jól dolgoznak. Persze, mindenféle zökkenőkkel ment ez a dolog, mert novemberben bizony a bírók se nagyon szívesen voltak szolidárisak a kormánnyal... Aztán, amikor az ilyenkor szokásos döcögéssel nekilendültek – kicsit túl is csúsztak, s most megint valahogy helyre kell őket igazítani. Most nincs olyan gyakorlat – s ez nem is lenne helyes –, hogy a bírókat utasítsuk: ezt és ezt ennyire és ennyire kell ítélni.”⁷⁰

Az országos értekezleten Kádár János és Révai József véleménye az értelmiségiekről, s köztük az írókról, lényegében megegyezett. Kádár János: „Mi a szerepe az értelmiségnek az ellenforradalmi lázadásban? Egyesek bűnösök az ellenforradalomban. Déry és Háy és még mások bűnösségéhez nem fér kétség. A bűnösöket meg kell büntetni. Nagyon sokan viszont csak hibáztak.”⁷¹ Révai József: „En az MDP illetékes fórumain...sohasem üvöltöttem együtt a farkasokkal, a Háy, a Déry és más ilyenfajta farkasokkal... Az írók egész munkája, programja október előtt és októberben tulajdonképpen azt jelentette, hogy ők az értelmiség számára követelték a munkásosztály helyett a vezető szerepet... A bűnösöket az értelmiség körében is meg kell büntetni, de a szigor politikáját – a konszolidálás előrehaladásának megfelelően – párosítani kell a megbékélés politikájával.”⁷²

Az országos értekezletet követően hozott július 2-i KB-határozat első, rövid fejezete az „eredményeket” összegzi: „1956. november 4-e után a szovjet csapatok segítségével a Fegyveres Erők Minisztériuma – a karhatalommal együtt – jelentős csapásokat mért az ellenforradalom erőire. Feloszlatta a nagybudapesti, ill. kerületi munkástanácsokat. Az Író-

⁶⁸ Uo. 113. p.

⁶⁹ Uo. 118. p.

⁷⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29. Bp., Kossuth K., 1957. 43. p.* Ez utóbbi állítása ellentmond az értekezletet megelőző KB-ülésen elhangzottaknak. Kádár János következetlenségeire a korábbi és a későbbi időszakokból is számos példát lehetne idézni. Az sem volt ritka eset, hogy ugyanarról másként beszélt a pártvezetés és a párttagság előtt. Sikerkült ugyanakkor azt is elérnie, hogy a PB és a KB-üléseken elhangzott bizalmas jellegű közlések e testületeken belül maradjanak.

⁷¹ Uo. 60. p.

⁷² Uo. 146. és 154. p.

és Újságíró Szövetség működési jogainak felfüggesztésével, majd betiltásával nagyrészt szétverték az ellenforradalom belső nyílt ideológiai központjait is.⁷³ A határozat a korábbiaknál gyorsabb, „osztályharcosabb” munkát, keményebb „harcot” kíván a Belügyminisztériumtól, az ügyészségtől és a bíróságtól: az előttük „álló közvetlen fő feladat, hogy csapásait az ellenforradalom előkészítésében és szervezésében résztvevőkre, valamint az ellenforradalom alatt létrejött ellenforradalmi szervek vezetőire, a szervezetek osztályidegen tagjaira és a fegyveres alakulataik tagjaira mérjék”. Itt már nem esik szó az írókról: az oszállyidegen származást, a horthysta múltat, a fegyveres harcot nehezen lehetett volna a letartóztatott írókra bizonyítani. Az eljárások meggyorsítása azonban rájuk is vonatkozott. A párthatározat a Belügyminisztériumnak a vizsgálatokra négy hónapos határidőt szabott, az ügyészégi és a bírósági szervek feladatává tette, „hogy a Belügyminisztérium által felfedezett és dokumentált ellenséges cselekmények elbírálásában mind a vádirat, mind az ítélet tükrözze a proletárdiktatúra elnyomó funkcióit.”

A letartóztatott írók ügye a párthatározatot követően többé nem tartozott a kiemelt jelentőségű politikai ügyek közé. Pontosabban ekkor dönthettek úgy, hogy a politikusok, valamint az írók és az újságírók elleni eljárást elkülönítik egymástól. Az írók elleni vizsgálat új szakaszát jelzi, hogy egy július végi írókkal, újságírókkal foglalkozó újabb összefoglaló jelentésben Gimes Miklós, Márkus István és Lakatos István neve már nem szerepel az eljárás alá vontak listáján.⁷⁴ A július végi fentebb említett összefoglaló jelentésben Gimes Miklós „helyére” – Déry Tibor, Háy Gyula és Zelk Zoltán mellé negyediknek – Tardos Tibor került. Az írók, újságírók „bűncselekményét” ebben a jelentésben ugyanúgy minősítették, mint a júniusiban, amelyet még a fentebb ismertetett párthatározat meghozatala előtt állítottak össze. A „bűnlista” a júniuséhoz képest alig bővült. A Déry Tibor elleni vádpontok közé ekkor került be például az az interjú, amelyet az író január közepén adott egy olasz baloldali lapnak.

A 17 oldalas július végi jelentés érdekessége az utolsó oldalon lévő „Megjegyzés”, amely lényegében a korábban idézett ügyészi javaslat megismétlése: „A letartóztatásban lévő írók és újságírókon kívül mind az Írószövetségben, mind az Újságíró Szövetségben számos olyan személy van szabadlábban, akik a letartóztatottakhoz hasonlóan bűncselekményeket követtek el és akiknek bírói felelősségre vonása indokolt – különös tekintettel arra, hogy bűncselekményeik kapcsolódnak a letartóztatásban lévőkhöz, és (a) bírósági tárgyaláson ez a körülmény, hogy ugyanabban a cselekményben résztvevő más személyeket vádlottként nem állítanak bíróság elé, zavarólag hat.”⁷⁵ A javaslatnak ez esetben sem lett fogamatja, feltehetően azért, mert nem illett bele a döntést hozó pártvezetők koncepciójába.

⁷³ *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 1. köt. Szerk.: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál (a szerkesztőbizottság elnöke), dr. Szabó Győző, dr. Zánthy János, dr. Zinner Tibor. Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1992. 588–591. pp. A határozatra rányomtatták: „Szigorúan bizalmas!”, tehát a dokumentum nem került a nyilvánosság elé. A további idézetek is ebből a határozatból valók.

⁷⁴ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 6–22. pp. 1957. júl. 26. Virág György r. ny. szds. jelentése. Augusztus elejére megszűletett a döntés: Gimes Miklóst Nagy Imrével és közvetlen munkatársaival együtt kell bíróság elé állítani, Márkus Istvánt áttették Kardos László és társai csoporthoz. Lakatos István ügyét is ekkor különítették el minden más ügytől, majd a nyomozati anyagot átadták a Fővárosi Bíróságnak.

⁷⁵ MOL XX-5-h, Nagy Imre és társai... Operatív iratok 17. k. 185. p. 1957. júl. 26. Virág György r. ny. szds. A javaslatot Szalma József is aláírta. Az előző lánjegyzetben szereplő irat megegyezik ezzel, azt azonban az osztályvezető nem írta alá.

A letartóztatottak csoportosítása immár a pártirányelveknek megfelelően folyt. Augusztus 10-e a kelte annak a szigorúan titkos jelentésnek, amelynek a címzettje Biszku Béla belügyminiszter. Ez az irat 88 letartóztatottat csoportosít. 12 csoportot különít el. Az első csoportban tíz név olvasható, a későbbi Nagy Imre-per vádlottai: Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Király Béla (az ő nevét áthúzták), Kopácsi Sándor, Jánosi Ferenc és Vásárhelyi Miklós. A második–hatodik csoportba fegyveres testületek vezetői, tagjai kerültek. A hetedikbe 16 személyt soroltak, többek között Kardos Lászlót, Márkus Istvánt, Zimányi Tibort, Bohó Róbertet, Göncz Árpádot és Bibó Istvánt. Az indokolás szerint többen az Értelmiségi Forradalmi Bizottság aktív tagjai voltak, „ellenforradalmi” követeléseket tartalmazó kiáltványokat fogalmaztak, szerkesztették és terjesztették az Október Huszonharmadika című lapot, résztvettek Nagy Imre „államellenes” tanulmányának Nyugatra juttatásában. Az említett illegális szervezkedést – olvasható a „Megjegyzésben” – Ádám György kezdeményezte, ezért őrizetbe vétele feltétlenül szükséges.”⁷⁶

A nyolcadik csoportban a későbbi „nagy íróper” vádlottjai vannak. Csoportosításuk indoklása a következő: „Nevezettek, mint a Nagy Imre-féle áruló csoporthoz tartozó írók, uszító tartalmú cikkeikkel, Petőfi körüli és más felszólalásaikkal jelentős mértékben hozzájárultak az ellenforradalom eszmei előkészítéséhez. Október 23-a után ellenforradalmi követeléseket tartalmazó kiáltványokat terjesztettek. Lázító cikkeket írtak, támogatták a különböző »forradalmi« bizottságokat. Lényegében elősegítették az ellenforradalmi erők kibontakozását. November 4-e után szembehelyezkedtek a törvényes magyar kormánnyal, tevékenységükkel akadályozták a kormány intézkedéseit, a rend helyreállítását.”

A kilencedik csoportba Varga Domokos, Tóbiás Áron, Molnár Zoltán és Fekete Gyula került. Csoportosításuk indoklása annyira általános, hogy már-már nevetséges: „A csoport tagjainak bűncselekménye annyiban függ össze, hogy az ellenforradalmi időszakban mindannyian az ellenforradalmi erőket támogatták.”

A tizedik csoportban a kiemelt személy Földvári Rudolf, a tizenegyedikben Szigethy Attila. A tizenkettedik csoport: az egyéni ügyek, „mert bűncselekményeik nem függenek össze”. Tizennégyen vannak ebben a csoportban, köztük Haraszi Sándor, Szilágyi József, Fazekas György, Erdős Pál, Lócsei Pál, Novobáczky Sándor, Sándor András.

Szalma József őrnagy jelentésének végén a vizsgálatok befejezését október végére ígérte.

Augusztus 21-én a két írói csoportról a belügyminiszter számára külön jelentés készült. Biszku Béla, aki az MSZMP PB tagja is volt, a következő utasítást írta kézzel helyettesének a jelentésre: „Tömpe elvtárs! A PB-anyaghoz felhasználásra.”

Szalma József, a jelentés írója a következő kommentárt fűzte a csoportosításhoz: „Az első csoportban szereplő Déry Tibor és Háry Gyula, a vizsgálat megállapítása szerint súlyos bűncselekményeket követtek el. Ezért ügyükben súlyosabb ítélet várható. Zelk Zoltán és Tardos Tibor a többi írók tevékenységéhez viszonyítva enyhébb bűncselekményeket követtek el... Figyelembe véve, hogy nevezettek bűncselekményüket őszintén megbánják, bűncselekményük társadalmi veszélyessége sokkal enyhébb, mint többi író társaiké, mind-

⁷⁶ MOL XX-5-h Nagy Imre és társai... Operatív ir. 11. d. 35. k. 3–8. pp. (A további idézetek is innen. A forrásra Rainer M. János hívta fel figyelmemet, amiért ezúton mondok köszönetet.) Ádám Györgyre vonatkozóan lásd a 61. lábjegyzetet.

ezt ha a bíróság figyelembe veszi, esetleg felfüggesztett büntetést szabhat ki. Ehhez azonban az szükséges, hogy ügyüket ne a Népbíróság tárgyalja, mert a Népbíróság 5 évnél enyhébb büntetést nem hozhat.

A második csoportban lévő Varga Domokos és Tóbiás Áron bűncselekményei súlyosabbak, ezért ügyükben súlyosabb ítélet várható, mint Fekete Gyula és Molnár Zoltán vonatkozásában.⁷⁷

Biszku Béla augusztus 26-án tájékoztatta a szovjeteket a legfontosabbnak ítélt perek előkészületeiről. Az SZKP KB megbízottai: J. V. Andropov, a Szovjetunió volt magyarországi nagykövete, az SZKP KB osztályvezetője, P. I. Ivasutin hadseregtábornok, az SZKP KB apparátusának vezető tisztviselője és R. A. Rudenko, a Szovjetunió legfőbb ügyésze, az SZKP KB póttagja jelentésükben az írók elleni vizsgálatról is beszámolnak: „Hogy a hazai és külföldi közvéleményt felkészítsék a Nagy Imre és csoportja elleni perre, a PB határozata értelmében bíróság elé állítják az íróknak Nagy Imrével korábban szoros kapcsolatban álló csoportját [Déry Tibort, Háy Gyulát és másokat]. Az e csoport elleni büntetőeljárás nyilvános lesz. Biszku elvtárs véleménye szerint ennek a pernek az anyaga felhasználható lesz arra, hogy megcáfolják a burzsoá propagandának a magyarországi eseményekkel kapcsolatos rágalmait.

Biszku elvtárs közlései alapján, valamint Kádár elvtárs által az SZKB KB részére megküldött vádindítvány tanulmányozása alapján úgy tűnik, hogy a Nagy Imre és társai, ill. az írócsoport elleni két per lefolytatásáról szóló határozat célravezető.⁷⁸

Szinte minden másként lett, mint ahogy a magyar párt legfőbb vezetői – köztük a belügyminiszter – eltervezték. Déryék pere nem lett nyilvános. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsán tárgyalta politikai perek sorát a Varga Domokos és társai per tárgyalása nyitotta meg szeptember 24-én. De ez már egy következő fejezet témája.

⁷⁷ Nagy Imre és tsi. Op. 17. k. 248–249. pp. Az ítéletek nem egészen Szalma órnagy feltételezésének megfelelően alakultak.

⁷⁸ A „Jelcin-dossier”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp., Századvég–1956-os Intézet. 1993. 200 p.